

אולם המחנות (אולם טרבלינקה)

ספר הרחבה לתערוכה

חלק ג'

כרוניקת ההשמדה

צילומים ומוצגים מהקיר המערבי

תחקיר וכתביבה: רון כהן פריא

עריכה לשונית: נעמי שמשי

עריכה גרפית: מיכל מלכין

3	רציונאל החלק הזה של התערוכה, בינה סלע צור
3	הצילומים שעל הקיר – מעשי רצח באוקראינה. רצח יהודי זדולבונוב
5	יהודי ליפאיה
8	הפורט השביעי
10	פונאר
14	אשוויץ
15	מאוטהאוזן
17	ניסויים רפואיים
21	הרצח בגראדלגן
23	קלוגה
26	שחרור מחנה מאוטהאוזן
27	אסירי מחנה ביום השחרור
29	יוזף ריכטר
34	נספחים

רציונאל החלק הזה של התערוכה, בינה סלע צור

קונספט אוצרותי - קיר מערבי:

"הפינה השמאלית הקרובה למפת המחנות מציגה את הכרוניקה של ההשמדה: מצילומים של בורות המוות בלאפאיה, לצד צילומים של ניסויים שנעשו באסירים, שחרור אסירים ממאוטהאוזן ועד לתצלום ערמת העפר מטרבלינקה.

בוויטרינה מצד ימין של הדגם ישנם רישומים של יוזף ריכטר, עובד רכבת ממוצא פולני, אשר תאר את השילוחים לסוביבור בעיתון יומי.

הצילומים שעל הקיר

הצילום הראשון מימין:

כתוב בתערוכה

הצלם: כנראה איש המשטרה החשאית האוקראינית בשם הילהמיז'וץ, אוקראינה, 14 באוקטובר 1942

מימין: נשים וילדים יהודים ממתנינים לתורם להוצאה להורג

משמאל: חיילים גרמנים מוודאים הריגה

[USHMM, מוזיאון השואה, וושינגטון DC]

כ-1,700 מיהודי העיירה זדולבונוב נלקחו לאיזור, שם נרצחו בירי במשך יומיים בידי אנשי מיליציות אוקראיניות תחת פיקוחם של אנשי צבא ומשטרה גרמנים. רבבות מעשי טבח בהיקף דומה בוצעו בשטחי ברית המועצות ומזרח אירופה בשנים 1941-1945, בלי שנותר להם כל תיעוד או אסמכתא.

הרחבה והסבר

שני צילומים צמודים. בימני רואים נשים יהודיות עירומות, שחלקן מחזיקות תינוקות, ממתונות בתור לפני הוצאתן להורג על ידי משטרת העזר האוקראינית.

לפי המשרד המרכזי שישב בגרמניה (Zentrale Stelle) יהודים אלה נאספו על ידי הז'נדרמריה הגרמנית ו"משטרת העזרה" האוקראינית* במהלך חיסול הגטו שבו החזיקו כ-1,700 יהודים. ערב חיסול הגטו (13 באוקטובר 1942) קמו חלק מהתושבים נגד הגרמנים והובסו לאחר קרב קצר. שאר חברי הקהילה הובלו מהגטו לגיא זה

בזדולבונוב - מדרום לרובנה, שם הוצאו להורג. מידע על פעולה זו, לרבות התמונות, נרכש מאדם בשם הילה, שהיה בז'נדרמריה באותה עת. הילה, ככל הנראה, נתן 7 מהתמונות לעורך דין של חברת טקסטיל בצ'כוסלובקיה, בה עבד לאחר המלחמה. ממשלת צ'כיה החרימה את התמונות מעורך הדין ב-1946, ולאחר מכן הן התפרסמו. התמונות מציגות את הירי ביהודים.

***השוצמאנשאפט** (Schutzmannschaft) משטרת העזר, הייתה משטרת העזר המשותפת של שוטרים מקומיים, ששירתו באיזורי ברית המועצות והמדינות הבלטיות, שכבשה גרמניה הנאצית במבצע ברברוסה במלחמת העולם השנייה. היינריך הימלר, ראש ה SS, הקים את השוצמאנשאפט ב-25 ביולי 1941, והכפיף אותה למשטרת הסדר

הרחבה על הצילום בארכיון מוזיאון השואה בוואשינגטון:

<https://web.archive.org/web/20180129044047/http://digitalaSSets.ushmm.org/photoarchives/detail.aspx?id=1065461&search=MIZOCZ&index=1>

הרחבה על גטו מיז'וץ' וחיסולו באתר "ד ושם":

https://www.yadvashem.org/yv/he/research/ghettos_encyclopedia/ghetto_details.asp?cid=592

צילום נוסף מאותה סדרת תמונות (לא מופיע בתערוכה) – נשים וילדים יהודים מצווים להתפשט לפני הוצאתם להורג.

גם הצילום הצמוד משמאל לקוח מאותו אירוע – כמה דקות אחרי הרצח, שוטר גרמני יורה בנשים יהודיות שעדיין בחיים לאחר הוצאה להורג המונית של יהודים מגטו מיז'וץ'.

הקישור לכל הצילומים בסדרה (6):

<https://web.archive.org/web/20120817122708/http://digitalassets.ushmm.org/photoarchives/result.aspx?search=MIZOCZ>

צילום 2 מימין:

כתוב בתערוכה

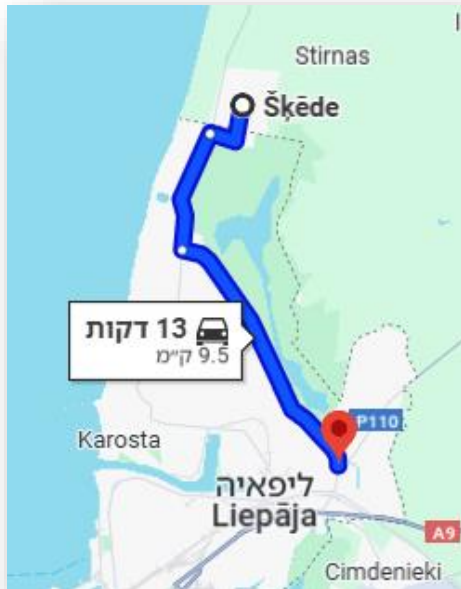
הצלם: איש שירות הביטחון של ה-SS, קרל אמיל שטרומ בחוף שקודה (Šķēde) שבקרבת ליפאיה, לטביה, 15 בדצמבר 1941 מימין: נשים יהודיות מליפאיה, בנות משפחה אחת, מועמדות לצילום קודם להוצאתן להורג. משמאל: יהודים על קצה בור ההריגה מול כיתת יורים הניצבת מעברה השני של המחפורת (יד ושם).

מעשי הטבח ביהודי ליפאיה (Liepāja) החלו ביוני 1941 ונמשכו באופן שגרתי בשטחי העיר הפתוחים ובעיבוריה, במקרים רבים מול קהל צופים רב, עד לחיסול הקהילה היהודית שמנתה כ-7,000 איש. בין ה-15 ל-17 בדצמבר 1941 בוצע הטבח המרוכז ביותר: 2,731 מיהודיה הנותרים, רובם נשים וילדים, ועימם 23 פעילים קומוניסטים, הובלו

לאיזור דיונות (Šķēde) על חוף הים הבלטי, הועמדו על שפת מחפורת ארוכה בקבוצות של עשרה, ונורו. פלוגות הירי הורכבו בעיקר מיחידות משטרה וביטחון לטביות, מאנשי משטרת שטחי הכיבוש הגרמנית, ומפלוגות איינזגרופן. תשלילי התצלומים נתפסו ושועתקו בידי דוד זיבקון, עובד-כפייה יהודי שהועסק כחשמלאי במטה שירותי הביטחון בליפאיה כשנתקל בהם באקראי בדירת שטרוט.

הרחבה והסבר

הרצח בוצע בדיונות חוף שְקוֹדָה (Šķēde) של הים הבלטי.

התצלום הימני

בטבח בן שלושה ימים בין ה-15-17 בדצמבר נרצחו כ-2731 יהודים, כמחצית מיהודי ליפאיה בלטביה. ב-13 בדצמבר 1941 פרסם פריץ דירריך, מפקד המשטרה של ליפאיה, הודעה בעיתון לטבי, לפיה אסור ליהודים לעזוב את מגוריהם. ביום שני 15 בדצמבר וביום שלישי 16 בדצמבר.

בליל ה-13 בדצמבר החלו כוחות המשטרה הלטבית לעצור את יהודי ליפאיה שטרם התרכזו בגטו. את האנשים הביאו לכלא הנשים ושם הם נדחסו בחצר וצוו לעמוד בפניהם אל הקיר עם אזהרה שלא לזוז או להביט בקרובים או בשומרים.

ב-15 בדצמבר הם נלקחו בקבוצות של עשרים לאתר בחוף Šķēde שנחפר במיוחד בחולות הסמוכים במקביל לחוף הים הבלטי. התעלה הייתה ברוחב 3 מטרים ובאורך של 100 מטר. הם אולצו לשכב על הארץ. מאוחר יותר, בקבוצות של עשרה הם התבקשו לקום, להתפשט, תחילה עד תחתוניהם, ואז, כאשר נלקחו ממש ליד התעלה, להתפשט לגמרי. מרגע זה הם נורו למוות על ידי

יחידה גרמנית/לטבית, בראשותו של סגן פטריס גאלינס, וצוות לטוּצ'נְשֶהאפְטן. כיתת הרוצחים הוצבה על פני התעלה, ושני צלפים ירו על אותו קורבן. לילדים שיכולים ללכת התייחסו כמבוגרים. תינוקות היו מוחזקים על ידי אימהותיהם ונרצחו איתן. לאחר כל מטח, נכנס חייל אל התעלה כדי לבדוק את הגופות ולוודא שאין מי שמראה סימני חיים.

הבגדים שנותרו נערמו בערמות ונלקחו על ידי משאיות צבאיות גרמניות. במהלך מבצע הרצח, קארל סטרוט וקצין אחר, אריך הנדקה, צילמו את האירוע הנורא במצלמת מינוקס קטנה. קציני וורמאכט וקצינים בכירים ביקרו באתר.

מלכה אפשטיין - נעמי ינקלביץ' - פרומה פ - רוזה אפשטיין

סובלה אפשטיין
בת ה-10

התצלומים האלו, מהטבח ב-15.12.41 נמצאו על ידי דוד זיבקון, יהודי שעבד כחשמלאי במפקדת ה-SS בלייפאי, והם הוצגו בסופו של דבר כראיה במשפטי נירנברג.

שמות הנשים בתמונה: מימין מלכה אפשטיין, שנייה מימין היא שכנתה נעמי ינקלביץ'. השלישית היא אישה מבוגרת בשם פרומה פרווי, והרביעית היא רוזה אפשטיין. מלכה ונעמי אוחזות ידיים, כך גם פרומה ורוזה. כולן מישירות מבט למצלמה, כפי שככל הנראה נתבקשו לעשות. לשמאלה של רוזה, נחבאת מאחוריה, עומדת סורלה אפשטיין בשמלה קטנה וכובע, ובמה שנראה כפעולה מופגנת כובשת את פניה בקרקע ומסרבת להביט אל העדשה.

במרכז התמונה השנייה ניתן לראות את מלכה אפשטיין רועדת מקור ללא בגדים.

הילדה סורלה אפשטיין, שנייה מימין בצילום זה, הייתה בת עשר בהירצחה, היא נורתה דקות ספורות לאחר צילום התמונה הזו. היא עומדת לצד רוזה אמה, שהפנתה גבה לרוצחים. ברקע רואים את הים הבלטי.

לא ידוע מה שמו של הילד שבתמונה הזו - הוא לבוש סודר שחור ומכנסיים לבנים, ידיו בתוך מכנסיו לחממן בקור העז, צועד בראש קבוצתו על שוליו השמאליים של בור ההריגה. ארשת פניו מסגירה את הזוועה שנגלית לעיניו מימינו. הצועדים אחריו כמו ממאנים להביט לכיוון הבור.

פרטים ומידע על ליפאיה בקישורים:

<https://www.yadvashem.org/untoldsto.../database/index.asp...>

<https://he.wikipedia.org/.../%D7%9C%D7%99%D7%99%D7%A4%D7...>

על הרצח והנשים המצולמות:

<https://ishzipor.blogspot.com/2018/01/1941.html?m=1...>

<https://www.yadvashem.org/he/holocaust/this-month/december/1941-2.html>

תצלום 3

כתוב בתערוכה

צלם לא ידוע (כנראה איש מיליציות ליטאי) הפורט השביעי: אתר רצח המוני בקובנה, ליטא (יד ושם) 27 ביולי 1941

תובע: "מה זה הפורט השביעי?"

אהרון פרץ: "קובנה היתה עיר מבוצרת ... שם היו מבצרים בנויים בתי אבן עם חצרות גדולות. היו הפורט הרביעי, הפורט השביעי והפורט התשיעי המפורסם, שחייה למקום של הרג המוני, לא רק של יהודי ליטא, אלא גם של יהודים מארצות חוץ. בפורט השביעי אספו יהודים, רק גברים, והם שכבו על החול בלהט השמש במשך כמה ימים, ואז דאו מוציאים חברות חמורות והם עצמם חפרו בורות. קפצו ונורו. רק יחידים ניצלו משם והם סיפרו לנו אחר כך את הזוועות[...]. בפורט השביעי נהרגו 7,000 איש[...]. תיכף בימים הראשונים"

מתוך עדותו של אהרון פרץ במשפט אייכמן, ירושלים 1961

הפורט השביעי ליטאית (VII Kauno fortas): היא אחת מתוך מערכת מצודות שהוקמו בסוף המאה ה-19 סביב העיר קובנה שבליטא. הפורט השביעי שימש כאחד מאתרי רציחתם של יהודי קובנה במלחמת העולם השנייה. בין ה-30 ביוני ל-10 באוגוסט 1941 הוצאו להורג במקום כ-7,000 יהודים. לאחר רצח יהודי קובנה שימש המקום כמחנה שבויים ומתקן אימונים של כוחות העזר של הנאצים. בליטא שלפני המלחמה, בתקופת ברית המועצות ובליטא העצמאית עד 2009 שימש כמחנה צבאי. בשנת 2011 נפתח לציבור כמוזיאון היסטורי, לאחר שיפוצים שהחזירו לו את מראהו מסוף המאה ה-19. הפורט השביעי שוכן בז'ליאקלניס (Žaliakalnis) כק"מ מצפון למרכז קובנה.

בימים הראשונים של יולי 1941 נכלאו בפורט השביעי בקובנה כ-10,000 איש, בעיקר יהודים. חלק מהם הועבר אחר כך לפורט התשיעי ונרצחו שם, אחרים נרצחו במקום. עם פלישת גרמניה לברית המועצות ב-22 ביוני 1941, ועוד לפני כניסת הגרמנים לקובנה, החלו ליטאים לרצוח יהודים בעיר. ב-24 ביוני כבשו הגרמנים את קובנה והרציחות נמשכו בהכוונתם. בסוף יוני ובתחילת יולי נעצרו כ-10,000 יהודים – גברים, נשים וילדים – שהיו כרבע מיהודי העיר. הם הועברו לאתרים כגון הפורט התשיעי, הפורט השביעי והפורט הרביעי, מצודות בין שרשרת מצודות שנבנו במאה ה-19 סביב קובנה. בפורט השביעי הופרדו הגברים מהנשים והילדים. הגברים הוחזקו תחת כיפת השמיים. שומריהם הליטאים התעללו בהם וירו ברבים מהם באופן שרירותי.

ב-6 ביולי ירו הליטאים ביתר אלפי הגברים היהודים ששרדו בפורט השביעי עד אז. עד סוף יולי נרצחו בפורט השביעי כ-10,000 יהודים. עשרות נשים יהודיות נאנסו בפורט השביעי בידי ליטאים ונרצחו. כעבור מספר ימים שוחררו יתר הנשים והילדים. בהמשך יולי נורו בפורט השביעי עוד עשרות גברים יהודים. הגרמנים ריכזו את יהודי קובנה בגטו. באוגוסט נסגר הגטו ובו כמעט 30,000 יהודים. באמצע אוגוסט התחדש הרצח ההמוני של יהודי קובנה. הרוצחים היו שוטרים גרמנים וליטאים ואנשי אס-אס גרמנים. בתוך חודשיים וחצי נרצחו מחוץ לגטו כ-3,000 יהודים מהגטו. עד סוף 1941 נרצחו בפורט התשיעי ובפורט הרביעי עוד כ-14,000 יהודים מגטו קובנה, כמחציתם ילדים. רובם נרצחו ביום אחד בסוף אוקטובר, לאחר יום של סלקציה בגטו.

בסוף 1941 נרצחו בפורט התשיעי עוד 20,000 יהודים שהועברו לקובנה מהרייך הגרמני (שטחי גרמניה, אוסטריה ומערב פולין של היום). לאחר מכן פסקו הרציחות עד מרס 1944. בגטו קובנה נותרו כ-17,000 יהודים. בסתיו 1943 הפך גטו קובנה למחנה ריכוז וכ-6,000 יהודים הועברו ממנו למחנות קטנים סמוכים. במרס 1944 נלקחו מגטו קובנה כ-1,800 תינוקות, ילדים וזקנים ונרצחו בפורט התשיעי.

ביולי 1944 קרב הצבא האדום לקובנה. לפני שנסוגו גירשו הגרמנים אלפי יהודים מקובנה למחנות ריכוז מערבה מקובנה, בעיקר בשטח גרמניה, שרפו בשיטתיות את הגטו, בית אחר בית, ורצחו כ-2,000 מיהודי קובנה שניסו להסתתר בשטח הגטו. עם

כניסת הצבא האדום ב-1 באוגוסט 1944 שרדו 90 יהודים בלבד במסתורים בשטח הגטו. מתוך 40,000 יהודי קובנה שרדו בשואה פחות מ-2,500.
בראשית שנות התשעים, לאחר נפילת ברית המועצות, הוקמו בפורט התשיעי, בפורט השביעי ובפורט הרביעי אנדרטאות להנצחת זכר הרציחות ההמוניות של היהודים על ידי הנאצים ועוזריהם המקומיים.

הרחבה נוספת על הפורט השביעי והרצח:

<https://www.jewishgen.org/yizkor/kaunas2/ka017.html#Page40> -

הרחבה בנספחים ע' 33

תצלום 4 מימין

צלם לא ידוע
(כנראה איש מליציות ליטאי)

כתוב בתערוכה

אתר בנייה סובייטי שנועד למכלי דלק. יער פונאר שמדרום לוילנה, ליטא. (1941 יד ושם) בתצלום אפשר לראות יהודים שצוו לרדת למחפורת שנועדה ליסודות המבנה קודם שנורו - בידי אנשי מליציות ליטאיות ואנשי צבא ומשטרת הכיבוש הגרמניים - ונקברו בה. כמאה אלף איש - רובם יהודי וילנה וסביבותיה, ועימם כ-20 אלף פולנים (כמרים, נזירות ומתנגדי משטר) וכעשרת אלפים קומוניסטים ליטאים. צוענים ושבויים סובייטים - נרצחו באתר וביער הסמוך.

ב-1 בנובמבר ירו ביהודים ויהודיות עם ילדים. באותו יום רצחו הליטאים ארבע משאיות של יהודים. הם היו במדים. ב-6 בנובמבר שוב הובילו יהודים ויהודיות. ב-17 בנובמבר הגיעו ארבע משאיות. כולן גברים. הנידונים למוות החלו לרוץ ביער והחיילים ערכו אחריהם מצוד. שמענו יריות בודדות מכל עברי היער. הציד נמשך כשעתיים. ולאחר מכן השתרר שקט. ב-19 בנובמבר הובאו מאתיים נשים וילדים. היה קר מאוד. לחיילים חסרו כדורים והם הלכו להתחמם בצריפון. אחר כך. במקום להשתמש בכדורים. לקחו את הילדים מהאימהות וחיסלו אותם בקתות הרובים. כבר בעבר היו מקרים שלא טרחו לירות בבל ילד ופשוט השליכו אותם לבור".

מתוך יומנו של קז'ימיז' סאקוביץ

עיתונאי פולני שהתגורר בכפר פונאר ותיעד בכתב החל ב-10 ביולי 1941 ובמשך 35 יום את הנעשה ביער פונאר. הפתק האחרון הוא מ-6 בנובמבר 1945. ב-5 ביולי 1944, קודם להגעת הצבא האדום נרצח ליד ביתו. לאחר המלחמה נמצאו פתקיו טמונים באדמת חצר ביתו בתוך בקבוקים ריקים

פונאר

פונאר, אתר הרצח של יהודי וילנה והסביבה, שוכן 10 ק"מ מדרום לווילנה, על הכביש לגרודנו. לפני המלחמה היה זה איזור קייט מיוער. תושבי וילנה נהגו להגיע אליו בימי הקיץ לנפוש ולאסוף גרגרי יער ופטריות. האתר נבחר לרצח עקב קרבתו לקו הרכבת וכן מכיוון שהיו בו בורות בקוטר 12-23 מטרים ובעומק 5-8 מטרים ותעלות לצנרת בין הבורות, אותם חפרו הסובייטים ב-1940, כשהכינו מקום אחסון למכלי דלק לשעת חירום.

מיוני 1941 עד יולי 1944 נרצחו בפונאר מעל 75,000 אנשים, 95 אחוז מהם יהודים, והאחרים שבויי מלחמה סובייטים ומתנגדי השלטון הגרמני מבין המקומיים. הקרבנות הובאו לאתר הרצח ברגל, בכלי רכב וברכבת, בקבוצות של עשרות, מאות ואף אלפים. הם נורו ונקברו במקום.

את הרצח ההמוני בפונאר החלה יחידת איינזאץ-קומאנדו 9, בשיתוף עם ליטאים. היא נעשתה ע"י שלושה כוחות משנה. הכוח הראשון עסק בהעברת היהודים מהעיר אל היער באמצעות משאיות. אלו שנחטפו מבתיהם באיזור הובלו על ידי משאיות או הוצעדו ברגל. בכוח זה היו בעיקר ליטאים.

הכוח השני שימש ככוח אבטחה ובאופן יחסי היו בו גרמנים רבים. הוא דאג לכך שאיזור הרצח יהיה סגור לכל, **כולל לחיילי הוורמאכט**, ובנוסף לכך מנע בריחה של ניצולים

מהבורות. הכוח השלישי היה קבוצת היורים, מיחידת איינזאץ-קומאנדו 9 בפיקודו של אוברשטורמפירר שאושוץ. רוב היחידה הורכבה מליטאים ואנשיה הם אלה שהרגו את הקורבנות בבורות. יהודים שהובאו לפונאר רוכזו באיזור המתנה, שבו נדרשו להתפשט לחלוטין ולמסור את דברי הערך. לאחר רישום היו קושרים להם את העיניים או מכסים את הפנים ומובילים אותם אל הבור, מסודרים בטור עורפי בקבוצות של 20-10 איש, כשהם מחזיקים איש ביד רעהו. את הטור הוביל ליטאי. עם הגיעם לבור היו מפזרים אותם לאורך תלולית העפר שהקיפה אותו ויורים בהם

מרובים. הקרבנות היו נופלים לבור ובכלל זה אלה שרק נפצעו. לאחר מכן היו מכסים אותם בשכבת אדמה דקה ואם נראה מישהו זז, ירו בו מלמעלה. אחרי קבוצה אחת באה קבוצה שנייה וכך הלאה. ביום אחד אפשר היה לרצוח עד 500 איש.

שיטת הרצח בפונאר מתוארת ביומנו של קאז'ימיז' סאקוביץ':

"היהודים הובלו למקום ריכוז (שכונה) בסיס. ציוו עליהם לשכב עם הפנים מטה. לאחר מכן לקחו (מדי פעם) כמה תריסרים והוליכו אותם לקרבת הבור. כאן הכו אותם, התעללו בהם ופקדו עליהם להתפשט. משלב זה הופעלו כמה שיטות הריגה: אפשרות אחת - התקינו קרש ("Trampolina") מעל לבור וכאשר הנידונים למוות נעמדו עליו הרגו אותם בריות. האפשרות השנייה, הוליכו בבת אחת כמה תריסרי יהודים אל שפת הבור ושם ירו בהם והאפשרות השלישית - השליכו אותם אל תוך הבור ושם זרקו עליהם רימונים.

לעיתים, רצחו את היהודים בתוך תעלות: הוליכו אותם בטורים, עדיין לבושים. כאן ציוו עליהם להתפשט. לאחר מכן ירו בהם במכונות ירייה. יהודים ישבו על הדרך ולא ידעו שבעוד זמן מה הם ייהרגו."

במהלך חודש יולי 1941 נרצחו בוויילנה על ידי א"ק 9 כ-5,000 יהודים - כמעט כולם גברים.

פונאר שימשה כמקום הריגה במשך כל תקופת השלטון הנאצי בוויילנה. גם לאחר חיסול הגטו נשלחו לשם יהודים שנתגלו מדי פעם במאלינות (מחבואי סתר) ויהודים שהוצאו ממחנות העבודה של העיר. בנוסף לאלה נרצחו בפונאר יהודים שהובאו מקובנה, מגרמניה ומצ'כיה וכמו כן לא-יהודים, כפי שהוזכר לעיל.

בספטמבר 1943 החלו הגרמנים למחוק את העקבות של מעשי ההרג בפונאר. הדבר נעשה במסגרת המבצע הסודי, שכונה "מבצע 1005",

ספטמבר 1943 נשלחה קבוצה בת 80 אסירים יהודים לפונאר. האסירים הוחזקו בשעות הלילה בתוך בור וביום עבדו, כשרגליהם כבולות בשלשלאות, בפתיחת הקברים, הוצאת הגופות, סידורן בערמות ושרפתן. האסירים ידעו שעם סיום עבודתם יירצחו. בלילות חפרו מנהרה באורך כ-35 מטרים, מתחת לגדרות עד לשטח ממוקש. בליל 15 באפריל 1944, אחרי שלושה חודשי חפירה, ניסרו האסירים בפצירה את הכבלים וארבעים מהם יצאו דרך המנהרה. הם נתגלו בידי השומרים ורובם נתפסו או נורו למוות. 15 מהם הצליחו לברוח ו-11 מהם הגיעו אל הפרטיזנים שביערות רודניקי. כדי להשלים את שרפת הגופות הביאו הגרמנים לפונאר 70 אנשים. אנשים אלה נרצחו לפני נסיגת הגרמנים מוויילנה. על-פי אומדנים שונים שרף קומנדו 1005 בפונאר יותר מ-60,000 גוויות.

(אתר "יד ושם" ואתר איגוד יוצאי וילנה)

המתעד הפולני קאז'ימיז' סאקוביץ

עיתונאי פולני שהתגורר קרוב לפונאר והיה עד לפעולות הרצח ההמוני. מ-11 ביולי 1941 ועד נובמבר 1943 כתב סאקוביץ' יומן מצמרר בו תעד מדי יום את אשר ראה. ביולי 1944 בדרכו על אופניו מוויילנה לפונאר נורה וכעבור ימים אחדים נפטר. לא ברור מי היו היורים. חלקים מהיומן המקורי נמצאו לאחר המלחמה.

הקטעים אותם כתב אחרי נובמבר 1943 לא נמצאו. הרצח המשיך עד יולי 1944, עם שחרור האיזור בידי הצבא האדום.

סאקוביץ' כתב על דפים בודדים שונים וטמן אותם בבקבוקים בגינתו. לאחר המלחמה נמצא החומר והוא שמור היום בחלקו בארכיון המרכזי בליטא, ובחלקו במוזיאון היהודי הממשלתי שם. ד"ר רחל מרגוליס, שניהלה את המחלקה ההיסטורית במוזיאון היהודי, השיגה את כתב היד בקשיים מרובים. רשויות ליטאיות לא נלהבו לרעיון שחלקם של הליטאים ברצח יהודים ואחרים ייוודע בכל בהמיותו - ודב ברגמן, ניצול מווילנה, תירגם אותו מפולנית לעברית והוסיף הערות מעטות. הספר יצא לאור בהוצאה פרטית.

זוהי עדות מצמררת ומזעזעת דווקא משום שהיא כתובה ביושב, בידי משקיף מן הצד, אדם משכיל, דתי ככל הנראה. ביתו עמד ליד הכניסה לאתר הרצח שהוקף בגדרות תיל, והוא ראה את הקרונות והמשאיות הטעונים אדם, ולעתים את האנשים המתנהלים ברגל, חולפים ליד ביתו ואחר כך יכול היה לראות דרך הגדרות והעצים חלק מן המתרחש ולשמוע את היריות והזעקות, ולעתים אף להיתקל במנסים לברוח. הוא כתב בקיצור ובדקדקנות את מספרי הרישוי של המשאיות, תיאר את בגדי הרוצחים, את לבושם ואחר כך את עירומם של הנרצחים. הוא תיחקר שכנים, שוחח עם עובדי הרכבת, עם איכרים שקנו מן הרוצחים הליטאים את בגדי הנרצחים וחפציהם, ואף עם הרוצחים עצמם שחזרו, שיכורים לעתים קרובות, מן הבורות.

מקורות על פונאר ועל המתעד הפולני קאז'ימירסאקוביץ':

<https://www.vilna.co.il/%D7%94%D7%99%D7%A1%D7%98%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%94-%D7%95%D7%9E%D7%95%D7%A8%D7%A9%D7%AA/%D7%90%D7%99%D7%A9%D7%99%D7%9D-%D7%90%D7%99%D7%A9%D7%99%D7%9D-%D7%91%D7%9E%D7%9C%D7%97%D7%9E%D7%94/%D7%A7%D7%96%D7%99%D7%9E%D7%99%D7%96-%D7%A1%D7%A7%D7%95%D7%91%D7%99%D7%A5>

על פונאר מאתר יד ושם:

<https://www.yadvashem.org/he/vilna/during/german-occupation/ponary.html>

פרטים והרחבה מהדברים שכתב סאקוביץ' – בנספחים ע' 37

צילום 5 מימין לשמאל

הצלמים: קציני ה SS ברנהרד ולטר וארנסט הופמן אנשי "שירות הזיהוי" באושוויץ-בירקנאו מתוך "אלבום אושוויץ": הגעה ומיון של טרנספורט יהודים מהונגריה, 26 במאי 1944 (יד ושם)

כתוב בתערוכה

שני תצלומים על הרמפה, רציף פריקת משלוחי היהודים באושוויץ-בירקנאו. התצלום הימני מצולם מכיוון שער הכניסה לבירקנאו לעבר המשרפות, המופיעות בקצהו העליון: היהודים ההונגרים נראים בו ברדתם מהקרונות. התצלום השמאלי מצולם לעבר שער הכניסה, והיהודים כבר לאחר ההפרדה בין גברים לבין נשים וילדים. בהמשך תיעשה ה"סלקציה" בין אלה - הרוב - שיישלחו היישר לתאי הגזים, בלי לעבור כלל דרך המחנה, לבין המעטים שיוכנסו למחנה וישמשו שם בעובדי כפייה.

הרחבה והסבר

אלבום אושוויץ

אלבום אושוויץ הוא העדות המצולמת הגרמנית היחידה לחלק מתהליך הרצח ההמוני, שהתחולל במחנה ההשמדה אושוויץ-בירקנאו. התמונות צולמו בסוף מאי ובתחילת יוני 1944, בידי שני קציני SS, ברנהרד ולטר וארנסט הופמן, אנשי "שירות הזיהוי" באושוויץ II-בירקנאו. השניים נקראו למשימה מיוחדת - לתעד את היהודים שהגיעו לבירקנאו בסוף מאי 1944. באותה תקופה הגיעו לאושוויץ כשלושה משלוחים כאלה מדי יום. בחודשים מאי-יולי 1944 נרצחו בבירקנאו כ-400 אלף יהודים הונגרים: בתצלומים מתועדת הגעתם למחנה של יהודים מאיזור קרפטו-רותניה בהונגריה. בתצלומים מתועדים היהודים מרגע הגעתם למחנה ועד לפני רציחתם. בתצלומים הראשונים, הפותחים את האלבום, אפשר לראות שלב אחר שלב את מהלך הוצאת היהודים מהקרונות, ובהמשך - ההפרדה בין גברים לנשים, הליך מיונם על ה"רמפה" (הסלקציה) ותהליך הפרדתם של אלו שנשלחו לרצח בתאי הגזים (כל הלא-כשירים לעמל פיזי) מאלו שנבחרו לחיות לעת עתה ומיועדים לעבודת-כפייה.

כמו כן, רואים בתצלומים את ערמות הרכוש שנגזל מהיהודים, את מיון הרכוש לפני שליחתו לגרמניה ואת ההכנות לקראת השמדתם הפיזית של רוב היהודים שגורשו למחנה.

לא ברור לשם מה צולמו התמונות. האלבום לא יועד למטרות תעמולה, ואין לו שום שימוש אישי נראה לעין. אפשר להניח, שהוא הוכן כתיעוד רשמי עבור בכיר כלשהו, אולי אפילו למפקד אושוויץ רודולף הס, בדומה לאלבומי תמונות במחנות ריכוז אחרים. יש הסוברים שהוא רצה להמחיש לממונים עליו את יעילותו ברגע השיא של ההשמדה, באפריל 1944, עם חנוכת ה"רמפה" החדשה, שאיפשרה את פריקת המשלוחים בקרבת המשרפות.

באלבום - 193 תצלומים מתוך 198 שהיו כלולים בו עם מציאתו, והוא שמור ב"יד ושם".

את האלבום מצאה שורדת השואה **לילי יעקב**, בהיותה בת 18. באביב 1944, גורשה לילי יעקב לאושוויץ כמו רוב קהילת יהודי הונגריה. על הרציף באושוויץ היא הופרדה באכזריות מהוריה ומאחיה הצעירים. היא שרדה את השואה ונשארה בודדה בעולם לאחר שאיבדה את משפחתה, את חבריה ואת כל עולמה.

ביום סיום המלחמה הייתה לילי יעקב אסירה במחנה הריכוז דורה, המרוחק מאות קילומטרים מאושוויץ. לאחר השחרור היא מצאה בצריפי ה-SS הנטושים אלבום תמונות. כשפתחה אותו גילתה לתדהמתה שהוא הכיל, בין היתר, תמונות של משפחתה וידידיה, בזמן שירדו מהרכבת אל הרציף והמתונו, מבלי דעת, למותם. לילי יעקב זיהתה רבים מהמצולמים בו, כולל את עצמה. את הצילומים העבירה למשמורת ב"יד ושם".

צילום 6 מימין לשמאל

כתוב בתערוכה

תהלוכה טקסית החוגגת את תפיסתו והשבתו למחנה, בליווי תזמורת אסירים, של אסיר נמלט (האוסטרי הנס בונארוויץ, שנתלה למחרת היום), BM.I ארכיון התצלומים של אתר ההנצחה מאוטהאוזן. צלמי "שירות הזיהוי" במחנה מאוטהאוזן, אוסטריה, ב-19 ביולי 1942

גופת אסיר ירוי על גדר מחנה תקלה (Thekla)
תשלובת מחנות בוכנוואלד, גרמניה, אפריל 1945
צלם לא ידוע (איש SS)

ב-18 באפריל 1945, עם התקרבותם של כוחות בעלות הברית, נותרו במחנה זה 300 אסירים בביתן 5. הוא הועלה באש בידי אנשי ה-SS. האסירים שניסו להימלט נורו למוות.

הרחבה והסבר

הימלר, ראש ה-SS

בסתיו 1942 ביקר היינריך הימלר במחנה מאוטהאוזן, הוא הורה להקים בו תזמורת. וילהלם הקמן (Wilhelm Heckmann) היה אחד האסירים שהשתתפו בהקמתה ושימש בה כזמר התזמורת וכנגן אקורדיון (**בצילום התחתון מסומן וילהלם הקמן בעיגול אדום**). הקמן היה מוזיקאי גרמני. בין השנים 1937–1945 נכלא במחנות הריכוז הנאציים במחנה הריכוז דכאו ובמאוטהאוזן. הקמן ייסד את להקת האסירים הראשונה במאוטהאוזן, והיה שותף להקמת תזמורת האסירים הגדולה במחנה. בתמונה התחתונה מצד שמאל נראית התזמורת המלווה הובלה להוצאה להורג של אסיר בשם הנס בונרביץ (**מסומן בעיגול כחול**) שניסה להימלט. למותו הוא הובל על גבי עגלה שעליה מונח גם הארגז שבאמצעותו ניסה להימלט. לפי עדות של אסיר ספרדי ממאוטהאוזן בשם מריוק ונסטנט האייטור התזמורת ניגנה את השיר הגרמני "אני אחכה לשובך". שיר נוסף שנוגן היה שיר ילדים גרמני ידוע בשם "כל הציפורים כבר כאן" שני השירים נוגנו ממש לפני ההוצאה להורג. ואילו לאחר ההוצאה להורג ניגנה התזמורת את "הפולקה של חבית הבירה". שורד השואה, המוזיקאי הישראלי לסלו רוט, שגם הוא צורף לתזמורת במחנה מאוטהאוזן כאקורדיוניסט, העיד: "מוזיקה אמורה לעשות את האנשים מאושרים, אבל אנחנו ניגנו בהוצאות להורג של אנשים שניסו לברוח מהמחנה". תזמורת במאוטהאוזן מלווה הוצאה להורג של האסיר שניסה להימלט.

מריו קונסטנט האייטור, במאוטהאוזן. רואיין ע"י פרננדז-פאצ'קו, פריז, יוצר הסרט התיעודי "מאוטהאוזן".

עדותו של לסלו רוט:

<https://www.haaretz.co.il/gallery/music/2020-07-21/ty-article-magazine/.premium/0000017f-e376-d568-ad7f-f37f4ef70000>

על נגינה בכפייה בשואה:

https://www.hamichlol.org.il/%D7%A0%D7%92%D7%99%D7%A0%D7%94_%D7%91%D7%9B%D7%A4%D7%99%D7%99%D7%94_%D7%91%D7%A9%D7%95%D7%90%D7%94#cite_note-14

צילום 7 מימין לשמאל

כתוב בתערוכה

מימין: ניסויים בעמידות גוף האדם בשרייה במים בדרגות קור קיצוניות, מחנה דכאו. גרמניה, קיץ 1942
באמצע: נערים צוענים שבגופם בוצעו ניסויים גנטיים בידי ד"ר יוזף מנגלה ואנשיו. מחנה אושוויץ, פולין. תאריך לא ידוע.
משמאל: אסיר חסר הכרה בתא ואקום. במהלך ניסוי הדמיה לבחינת עמידות גוף האדם בירידת לחץ אוויר בגבהי תעופה חריגים, לצורך מילוט בצניחה ללא מסכות חמצן. מחנה דכאו, גרמניה. 1942 (ארכיון אלברט קנול, דכאו)

בתצלום שלמעלה נראים רופא האס-אס ד"ר זיגמונד ראשר (ימין) וד"ר ארנסט הולצלהנר מאוניברסיטת קיל (שמאל). הניסויים להצלה מהיפותרמיה של טייסים ומלחים גרמנים נעשו בשיתוף חילות האוויר והים הגרמניים, ה-אס אס, ומכון המחקר הגרמני לטקסטיל במונשנגלדבך.

התצלום שמשמאל הוא אחד מקומץ פריימים ששרד מתוך סרט בהזמנת היינריך הימלר לתיעוד ניסויים רפואיים. תחת פיקוחו של ראשר ובשיתוף רופאים אזרחיים מהמכון לחקר התעופה בברלין. הניסויים ב"חומר מעבדה אנושי", בלשונו של ראשי, נעשו לדבריו, ברוב המקרים, "על יהודים, פושעים במקצועם. שעברו על חוקי הגזע".

ניסוייו של ד"ר מנגלה ושל רופאים רבים נוספים (למטה מימין) כללו, בין השאר, הכנסת בני אדם לתאי לחץ, הקפאתם למוות, סימומם, קטיעת איבריהם וחיבורם מחדש לגופות אחרים, עיקורם, ניסויים גנטיים בתאומים ובננסים. שינוי צבע רשתית העין באמצעות הזרקת כימיקלים לעיני ילדים, וגרימת טראומות גופניות בלתי הפיכות שהסתיימו לרוב במוות. היקפה המלא של פעילותו לא ייודע לעולם שכן תוצאות מחקריו, שנעשו בתיאום עם מכון קייזר וילהלם לחקר התורשה בברלין, הושמדו ע"י מדעני המכון.

הרחבה והסבר

יוסף מנגלה "מלאך המוות"

יוסף מנגלה (16 במרץ 1911 - 7 בפברואר 1979) היה רופא נאצי שערך ניסויים סדיסטיים באסירי מחנה אושוויץ במהלך מלחמת העולם השנייה. ד"ר מנגלה עסק באופן אישי ב"סלקציה" של אסירים המגיעים למחנה, ובמהלך עבודתו שלח למעלה מ-400,000 איש לתאי הגזים של מחנה המוות. לאחר המלחמה ברח מגרמניה לאמריקה הלטינית. למרות הניסיונות למצוא את מנגלה כדי להביאו לבית המשפט, הוא מת בברזיל ב-1979. במעגל המכרים כונה יוזף מנגלה בפו (בפו, זינוק איטלקי של ג'וזפה - יוסף), אך הוא נודע בעולם כ"מלאך המוות מאושוויץ".

ב-1932 הצטרף יוסף מנגלה לארגון סטהלהלם, שהתמזג עם ארגון חיילי הסער הנאצי (SA) ב-1933. מנגלה עזב את הארגון עקב בעיות בריאות. הוא למד רפואה ואנתרופולוגיה באוניברסיטאות מינכן, וינה ובון. נושא עבודת הדוקטורט שלו (1935) היה "הבדלים גזעיים במבנה הלסת התחתונה".

בשנת 1938 קיבל את התואר דוקטור. ב-1938 הצטרף מנגלה למפלגה הנאצית ול-SS. שנה לאחר מכן הוא התחתן עם איירין שנביין. ב-1940 הצטרף לכוחות הרפואה במילואים, שם שירת ביחידת הוואפן-SS. קיבל דרגת קפטן (Hauptsturmführer SS) ואת עיטור צלב הברזל.

ב-1942 נפצע בחזית הרוסית והוכרז כבלתי כשיר לשירות בצבא הפעיל. לאחר ההחלמה, ב-24 במאי 1943, קיבל את תפקיד הרופא של "מחנה הצוענים" באושוויץ. באוגוסט 1944 נסגר חלק זה של המחנה, וכל אסיריו נרצחו בתאי גזים. לאחר מכן מונה יוסף מנגלה לרופא הראשי של בירקנאו. במהלך 21 חודשי עבודתו באושוויץ, זכה למוניטין של אחד הנאצים המסוכנים ביותר, וקיבל את הכינוי "מלאך המוות". הוא פגש רבים מהאסירים שהגיעו ברכבות האסירים למחנה. לעיתים ערך את הסלקציה. דוקטור מנגלה התעניין במיוחד בתאומים זהים לצורך עריכת הניסויים. לתאומים זהים מטען גנטי זה ולכן על אחד מהם עורכים את הניסויים והשני משמש כ"קבוצת ביקורת".

בשנת 1943 בחר מנגלה תאומים מכלל המגיעים למחנה ושיכן אותם בצריפים שנבנו במיוחד למטרה זו. הניסויים של מנגלה סתרו את האתיקה הרפואית ואת המוסר האנושי. בין הניסויים הללו היו ניסיונות לשנות את צבע עיניו של ילד על ידי הזרקת כימיקלים שונים לעיניים, כריתת איברים, ניסיונות לתפירת תאומים ופעולות לא אנושיות אחרות. אנשים שנותרו בחיים לאחר הניסויים הללו נהרגו. בתום המלחמה הועבר למחנה הריכוז גרוס-רוזן. באפריל 1945, לאחר שהחליף למדים של חייל פשוט, הוא ברח מערבה. הוא נתפס והוחזק כשבוי מלחמה ליד נירנברג, אך שוחרר מכיוון שזהותו לא נקבעה. לאחר שהסתתר בבוואריה תקופה ארוכה, ברח לארגנטינה ב-1949. ב-1958 הוא התגרש מאשתו הראשונה והתחתן עם אלמנתו של אחיו, מרתה. משפחתו של יוסף מנגלה עזרה לו כלכלית, הוא אפילו הצליח לפתוח מפעל תרופות קטן. עקב בעיות כלכליות הוא עבר לפרגוואי ב-1959, אך כתובתו נודעה ל"צידי הנאצים", ובשנת 1960 עבר לברזיל, שם התגורר עד 1979.

במשך כמעט 35 שנים הסתתר מנגלה מהצדק, מספר פעמים "צידי נאצים" והשירותים המיוחדים הישראליים היו קרובים מאוד לגילויו. לאחר אדולף אייכמן, שנעצר ב-1960, נחשב מנגלה לפושע הנאצי המבוקש ביותר. קבורתו התגלתה רק ב-1985, ורק ב-1992 הוכח סופית שמדובר בשרידיו.

להרחבה על ניסויים רפואיים:

ניסויים בבני אדם – סקירה היסטורית - <https://nils.co.il/human-experimentation>

יד ושם:

https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%20208152.pdf

צילום 8 מימין לשמאל

כתוב בתערוכה

צלם דיוויזיית חיל הרגלים 102 של צבא ארה"ב
אסם תבואה סמוך לעיירה הגרמנית גארדלגן (Gardelegen)
13 באפריל 1945
USH מוזיאון השואה, וושינגטון IDC

הרחבה והסבר

מחנה הריכוז דורה מיטלבאו

דורה מיטלבאו (KZ-Dora-Mittelbau) נקרא גם מיטלבאו-דור או נורדהאוזן. דורה-נורדהאוזן היה מחנה עבודה נאצי בתקופת השואה. המחנה היה ממוקם בהרי קארץ שבמרכז גרמניה, ליד העיר נורדהאוזן. עובדיו אולצו לעבוד בייצור טילי V-2 במפעלים תת-קרקעיים. מבין כ-60,000 האסירים שהועסקו במחנה בעבודת-כפייה, נספו על פי ההערכה כ-20,000; תשישות מהעבודה הקשה, תנאי תברואה מחרידים, הוצאות להורג ורעב היו גורמי המוות העיקריים. דורה מיטלבאו היה מחנה עבודה מרכזי, והיו מסונפים לו כארבעים מחנות-משנה. במחצית השנייה של 1943 הועברו לדורה, בעיקר מבוכנולד, אלפי אסירים, ותחילה עסקו בחציבת מערכת מנהרות תת-קרקעיות, שבהן אמור היה לקום מפעל ענקי לייצור טילי V-2 וכלי-נשק אחרים. עד התחלת הפעלתו של המפעל, בסוף אביב 1944 לא היה במחנה דורה מחנה מגורים ליותר מעשרת אלפי האסירים שהועסקו שם. הם שוכנו בתנאים מחרידים בתוך המנהרות, ושבועות רבים לא ראו את אור היום ולא יצאו לאוויר צח. הקצב הרצחני של העבודה המפרכת במשמרות של 12 שעות ליום, תנאי תברואה ירודים ביותר והעדר אמצעי בטיחות מינימליים גרמו שחיקה ותמותת אסירים בשיעור גבוה בהרבה מזה שהיה במחנות הריכוז שעל אדמת גרמניה.

הרצח בגרדלגן

ב-1 באפריל 1945 החלו הנאצים להוציא אסירים מהמחנה. בתוך כמה ימים הוצאו משם רוב האסירים ונשלחו בעיקר למחנה ברגן-בלזן.

ב-13 באפריל, יותר מאלף אסירים, רבים מהם חולים וחלשים מכדי לצעוד, נלקחו מהעיירה גרדלגן לאסם גדול באחוזת איזנשניבה (Isenschnibbe). הם אולצו להיכנס לאסם. לאחר מכן חסמו השומרים את הדלתות והציתו קש ספוג בבניין. אסירים שנמלטו מהשריפה בחפירה מתחת לקירות הרפת נרצחו

על ידי השומרים. למחרת חזרו SS ואנשי העזר המקומיים להיפטר מהראיות לפשעם. הם תכננו לשרוף את מה שנותר מהגופות ומהאסם, ולהרוג את כל הניצולים מהשריפה. אולם התקדמותה המהירה של דיוויזיית הרגלים ה-102 מנעה זאת מה SS ושותפיו. ביום המחרת, ב-14 באפריל, הדיוויזיה ה-102 נכנסה לגרדלגן ולמחרת גילתה את הזוועה. החיילים מצאו את גופותיהם של 1,016 אסירים באסם שהאש בו דעכה עדיין ובשוחות סמוכות, שם השליכו אנשי SS את השרידים המפוחמים. הם ראינו אסירים שהצליחו להימלט מהאש ומהירי. צלמי חיל האותות של צבא ארצות הברית הגיעו לתעד את הפשע הנאצי (**ראה בצילומים**). ב-19 באפריל 1945, הופיע סיפור הטבח בגרדלגן בעיתונות המערבית. באותו יום, הניו יורק טיימס והוושנינגטון פוסט פרסמו סיפורים על הטבח, תוך ציטוט של חייל אמריקאי (המקור בהפנייה בהמשך):

"מעולם לא הייתי כל כך בטוח בדיוק על מה אני נלחם. לפני כן הייתי אומר שהסיפורים האלה הם תעמולה, אבל עכשיו אני יודע שהם לא היו כאלה. יש את הגופות וכל הבחורים האלה מתים."

11 אסירים שרדו את שרפת האסם ונמצאו בחיים על ידי חיילים אמריקאים - 7 פולנים, 3 רוסים וצרפתי אחד פצוע קשה. לפי עדי ראיה, 20 גברים שהשתתפו בטבח הוצאו להורג על ידי חיילים אמריקאים לאחר שזוהו. ב-9 באפריל 1945 נותרו שם רק אסירים מעטים. מ-7 באוגוסט עד 31 בדצמבר 1947 נערך בבית-משפט צבאי אמריקאי משפטם של 19 מאנשי הסגל של מחנה דורה. 15 מהם נמצאו אשמים, וס"ס אוברשטורמפירר (דרגת קצין המקבילה לסגן) הנס קרל מסר נידון למיתה. במשפטו אמר מסר: "אני יורה בבני-אדם באותה הנאה שאתם יורים בצבאים. כשנכנסתי לס"ס והייתי צריך לראשונה לירות בשלושה בני-אדם, לא ערב לחיכי האוכל שאכלתי שלושה ימים. ואולם, כיום זהו עונג והנאה לי לירות בהם". שאר הנאשמים נידונו לתקופות מאסר מחמש שנים עד מאסר עולם

גרדלגן הוא כיום אנדרטת זיכרון לאומית. על השלט בקיר הנותר של האסם כתוב:

"אתם ניצבים מול חורבות אסם. כאן התרחש אחד מפשעי הפשיזם האכזריים ביותר. בליל שחרורם, שעות ספורות לפני שכוחות בעלות הברית קרבו, נשרפו בחיים 1,016 לוחמי התנגדות בינלאומיים נגד הפשיזם באכזריות ובאופן לא אנושי. בכל פעם שאתם חשים אדישות או חולשה בלחימה כנגד הפשיזם וכנגד האיום האימפריאליסטי של המלחמה, קבלו כוח חדש מהמתים הבלתי נשכחים שלנו".

הרחבות:

הכתבה מהעיתונות בארה"ב:

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/gardelegen>

יד ושם:

https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%20202036.pdf

על הטבח:

https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%98%D7%91%D7%97_%D7%92%D7%A8%D7%93%D7%9C%D7%92%D7%9F

צילום 9 מימין לשמאל

הצלם: גרגורי אקמולינסקי, צלם הצבא האדום
 גופות חרוכות של אסירים ירויים, מחנה עבודת הכפייה קלוגה (Klooga) אסטוניה,
 26 בספטמבר 1944 (יד ושם)

"המשכנו להתקדם ביער יחד עם חיילי הצבא האדום. התגלו לפנינו שלושה מוקדים גדולים ובין קורות העצים גוויות שרופות. הגרמנים הכריחו את האנשים לשכב על בולי העץ כשפניהם כלפי הקצוות. ואז ירו בכל אחד בנפרד. על הגוויות הערימו קורות עץ נוספות ועליהן נורתה קבוצה נוספת. בתום שלוש שכבות' כאלה שפכו המרצחים דלק והציתו את המוקד. כשבאנו לשם, האש עדיין לא כבתה. היו בין המתים כאלה שלא נשרפו כליל, הכרנו ביניהם אחדים מחברינו. ליד המוקדים נערמו ערימות של בגדים, בגדיהם של הקורבנות, שהוכרחו להתפשט. על הארץ התגלגלו תצלומים ותעודות. מעט הלאה משם הבחנו במוקד חדש. גזעי העצים עדיין מונחים היו זה ליד זה. היו שם גם פחיות עם דלק. מוקד זה הוכן עבורנו. בשדה הכרוב הסמוך שכבו גוויות רבות של נשים וגברים, שכנראה ניסו להימלט, להציל את נפשתיהם, אך כדורי החיילים השיגו אותם. 2,500 אסירים של קלוגה נרצחו שעות מעטות לפני השחרור".

בנימין אנוליק (נולד בוויילנה, 1926). בספרו רוץ אל השער, בני, בית לוחמי הגטאות, 2002. אנוליק הוא ממקימי קיבוץ לוחמי הגטאות וממייסדי בית לוחמי הגטאות. הוא נאסר בקלונה בהיותו בן 16 ונמלט ממנו עם אחיו ניסן ב-19 בספטמבר 1944, עם חיסול המחנה קודם להגעת הצבא האדום.

אסטוניה בשואה:

באסטוניה - הקטנה מבין המדינות הבלטיות - היו לפני מלחמת העולם השנייה כ-4,500 יהודים, כמחציתם בבירה טאלין. ב-1940 השתלטה ברית-המועצות על אסטוניה בעקבות הסכם ריבנטרופ-מולוטוב, אבל ביולי 1941 נכבשה אסטוניה בידי גרמניה ויהודים רבים ברחו לתוככי ברית-המועצות. מי שלא הצליחו לברוח הושמו תחת משטר חמור של הגבלות: הם נאלצו לשאת טלאי צהוב ונכסיהם הוחרמו. עם בואן של יחידות האיינזצגרופן לאסטוניה החלה השמדת היהודים, בעזרתן של מיליציות ימניות מקומיות, ועד אוקטובר 1941 נרצחו רוב הגברים היהודים מעל גיל 16. בוועידת ונזה (ינואר 1942) נמסר לנוכחים שאסטוניה כבר "נקייה מיהודים".

מתוך דו"ח הבדיקה של מחנה הריכוז מיום 29.9.1944: (זהו קטע קשה לקריאה)

"700 מ' צפונית למחנה, בקרחת יער 27 מ' מדרך היער, ארבע מוקדי שריפה באותו קו, במרחק של 4 מ' אחד מהשני, המוקד הראשון בוער, ושלושת האחרים שרופים.

שטח כל מוקד שריפה הוא 6 על 6.5 מטר. המוקדים בנויים מ-6 בולי עץ המונחים על הקרקע. עליהם מונחת שורה של עמודים, ומעליהם מונחת שורה נוספת של בולי אורן ואשוח. באמצע השריפה נעוצים ארבעה עמודים למרובע במרחק של כחצי מטר אחד מהשני.

על השכבה התחתונה של עצי הסקה מונחות גופות כאשר החלק התחתון של

פלג הגוף העליון שלהן שרוף. הגופות שוכבות עם הפנים כלפי מטה, חלקן בזרועותיהן תלויות מטה. שתי גופות כשפניהן מכוסות בידיהן, כפות ידיהן צמודות היטב אל פניהן ואצבעותיהן מכוסות את עיניהן. מחלקי הגופות ששרדו מתברר כי על האש היו 17 גופות בשורה אחת ועל האש היו 5 שורות כאלו, כאשר ראשי הגופות של השורות השנייה ושלאחריהן מוטלות על רגליה של הקודמת. שורות. על השכבה הראשונה של הגופות שכבת עצי הסקה, ועל עצי ההסקה שכבה שנייה של גופות. במדורה השנייה והרביעית נראות שתי שכבות של גופות, ובמדורה השלישית נראות שלוש שכבות. החלק האמצעי והמזרחי של מוקדי השריפות נשרפו כליל. על חלקי מוקדי השריפות ששרדו, ניתן להפריד 254 גופות חרוכות, שהם 20-25 מסך הגופות שהיו על השריפות".

מתוך אתר האינטרנט של ד"ר ארטיושנקו אולג גריגורייביץ', אתר מידע ואנליטי על החברה האנושית והאחדות החברתית:

<https://artyushenkooleg.ru/wp-oleg/archives/24614>

פרטים נוספים, באתר "יד ושם" בקישור:

https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%20431.pdf

בנימין אנוליק

חבר קיבוץ לוחמי הגטאות, כיהן במשך שנים רבות כמזכ"ל "בית לוחמי הגטאות"; מילא שורה של תפקידים הקשורים בתרבות הזיכרון, כפי שהתגבשה בנוף חייו: ממקימי התנועה להנצחת שמו ושימור מורשתו של יאנוש קורצ'אק, כיהן כמנכ"ל האגודה בישראל וכחבר הנשיאות של האגודה הבין - לאומית על שם קורצ'אק; היה חבר מועצת "יד ושם" וחבר הוועדה לציון חסידי אומות העולם; שימש לא פעם כאיש קשר בין פולין לישראל בתקופה שבה היחסים הדיפלומטיים בין שתי המדינות נותקו; נטל חלק במאבקים הציבוריים שהתנהלו כנגד הניאו - נאציזם ושימש עד במשפטיהם של פושעי מלחמה בגרמניה. בפעילותו ובקשריו תרם בנימין אנוליק תרומה ראשונית ומכרעת למפעל החינוכי החשוב של מסעות תלמידים ישראלים בפולין ועל כך הוענק לו, על ידי שר החינוך זבולון המר, תואר יקיר מנהל חברה ונוער ומערכת החינוך הבלתי פורמלי במדינת ישראל.

בנימין אנוליק בבית לוחמי הגטאות ליד הפסל "יזכור" במוזיאון המוקדש לקורבנות מחנה קלוגה

"רוץ אל השער בני", בפרו של בנימין אנוליק, מספר את קורותיו של נער בגטו וילנה ובמחנות באסטוניה 1941-1944, המוזכר בהסברף מביא בעדות ישירה ובגוף ראשון את סיפורו האישי של נער יהודי מווילנה, שעבר את ימי הכיבוש הנאצי בגטו ובמחנות הריכוז באסטוניה והפך לימים לאדם רב-פעלים, שחיו ממוקדים בנושא אחד. בסיפורו המרתק של בנימין אנוליק, איש שארית הפליטה, שזורים זה בזה האוטוביוגרפיה, הרקע ההיסטורי - הכללי, והשליחות והזיכרון נפרשים בשורה ארוכה של סיפורים רבי עניין. בנימין אנוליק נפטר ב-2.2.2018.

עוד על בנימין אנוליק:

https://www.loh.org.il/http_new/viewpage.asp?pagesCatID=576&MemorialPage=1&Personkey=D52FDDD540841AA3&siteName=lohamei

<https://www.vilna.co.il/%D7%A0%D7%A6%D7%97-%D7%A0%D7%96%D7%9B%D7%95%D7%A8/%D7%A2%D7%93%D7%95%D7%99%D7%95%D7%AA/%D7%91%D7%A0%D7%99%D7%9E%D7%99%D7%9F-%D7%90%D7%A0%D7%95%D7%9C%D7%99%D7%A7/>

צילום 10 מימין לשמאל

כתוב בתערוכה

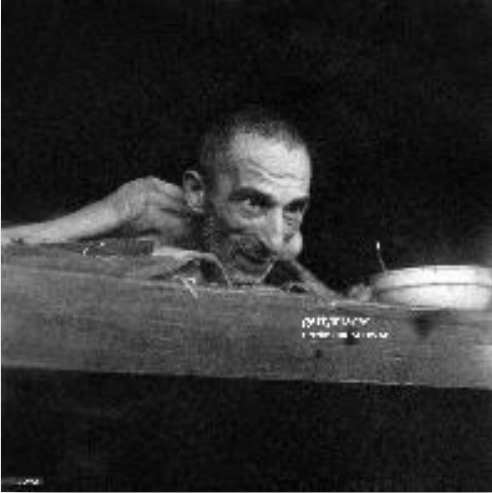
צלמים לא ידועים
מחנה מאוטהאוזן, אוסטריה עלית.
ביום שחרור המחנה בידי חיילי צבא ארה"ב, 5 במאי 1945
מימין: אסירים משוחררים בצריף מגוריהם
משמאל: גופות אסירים שלא הגיעו חיים ליום השחרור, מוטלות בקבר המונים

מחנה מאוטהאוזן (1938-1945) האחרון ששוחרר מבין מחנות ההשמדה והריכוז בשל מיקומו, היה המרכזי בתשלובת מחנות מאוטהאוזן-גוזן, שכללה בשיאה 101 מחנות ומחנות משנה ברחבי אוסטריה. הוא הוגדר כ"מחנה השמדה באמצעות עבודת פרך" בגרמנית Vernichtung durch Arbeit ויועד למתנגדי המשטר הנאצי ולכלל ה"לא רצויים" במרחב המחיה הארי, שהועברו מגרמניה ומשאר שטחי הכיבוש: משכילים, מדענים ואמנים לא נאצים, סוציאליסטים, קומוניסטים, אנרכיסטים, הומוסקסואלים, עדי יהוה, חברי תנועת הצופים, צוענים. אליהם נוספו בהמשך שבויי מלחמה. תוחלת החיים הממוצעת של אסירים חדשים שהגיעו למחנות התשלובת נעה בין שישה חודשים בשנים 1940-1942, לבין שלושה שבועות ב-1945. אומדן הנספים בהם מגיע ל-119 אלף בני אדם. כ-38 אלף מהם יהודים.

הרחבה על מחנה מאוטהאוזן באתר יד ושם:

https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%201649.pdf

צילום 11 מימין לשמאל

הצלם: אריק שוואב (1910-1977), צלם עיתונות ואופנה יהודי צרפתי, שנלווה לכוחות בעלות הברית במסע אישי לאיתור אמו שנעלמה במחנות. אסיר גוסס מדיזנטריה, מחנה בוכנוואלד, גרמניה, 12 באפריל 1945 (יום לאחר השחרור) [Gettyimages]

כתוב בתערוכה

תצלומיו של אריק שוואב מימי שחרור המחנות, בשונה מאלה של צלמים אחרים שנכחו שם, ייחודיים בהתמקדותם באסיר הבודד. המושב בהם למעמד של אינדיבידואל ולא חלק מגוש אדם. האסיר חסר השם - שהפך מיד עם פרסומו של התצלום בתקשורת העולמית לאחד מדימויי השואה האייקוניים ביותר - גסס מול עיניו של שוואב ומת בו ביום.

מוזלמן ("מוסלמי" בגרמנית וביידיש) היה כינוי גנאי נפוץ לאסיר שאיבד את כושר התגובה מחמת הרעבה ואפיסת כוחות. בבוכנוואלד היו אסורים קרוב ל-250 אלף איש מאז הקמתו ב-1937. 56 אלף מהם נרצחו, מתוכם כ-11 אלף יהודים.

הרחבה והסבר

התצלום - אסיר מחנה בוכנוואלד בזמן שחרור המחנה בידי בעלות הברית. צולם באפריל 1945 בידי צלם העיתונות וכתב המלחמה היהודי צרפתי אריק שוואב (Eric Schwab) אשר היה בין הראשונים להגיע למחנות המוות לאחר המלחמה. על פי עדותו של שוואב האסיר שצילם, שהיה בשלבים הסופניים של מחלת הדזינטריה, נפטר כ-10 דקות לאחר שצילם אותו, במחנה בוכנוואלד, אפריל 1945. התצלום חתום מאחור בחותמת הדיו של "שירות הצילום של הרפובליקה הצרפתית".

צלם העיתונות וכתב המלחמה היהודי צרפתי אריק שוואב (1910-1977) היה בנם של צרפתי וגרמנייה, שנרדפו וגורשו בתקופת המשטר הנאצי בגלל מוצאם היהודי. הגיע לפריז בשנות ה-30, שם עבד כצלם וככתב. בשנת 1939 גויס לשירות צבאי. לאחר קרב דנקרק ביוני 1940 נכלא שוואב על ידי הגרמנים, אך הצליח להימלט לאחר מספר שבועות, כשהוא על רכבת עמוסה בשבויים בדרכו לגרמניה, חזר לפריז והמשיך לעסוק בעבודתו כצלם. שוואב היה בין הצלמים הראשונים שהצטרפו ב-1944 לסוכנות הידיעות הצרפתית (AFP). יחד עם העיתונאי והסופר האמריקאי מאיר לוין נסע לגרמניה באפריל 1945, מיד לאחר השחרור מהמשטר הנאצי, והיה בין צלמי העיתונות הראשונים שהגיעו למחנות. שוואב צילם במחנות הריכוז בוכנוולד ודכאו.

כשהגיעו למחנה הריכוז טרזינשטט שוואב גילה כי אמו היהודיה שחשב שנספתה שרדה את השואה והתאחד עמה. התצלום המפורסם ביותר של שוואב הוא צילום האסיר שלפניו, צילום המכונה "דיזנטריק (חולה דזינטריה) גוסס מבוכנוולד". למרות ששרד את זוועות המחנה עד לרגע השחרור, האיש מת דקות ספורות לאחר שצולם. לאחר המלחמה אבדו מספר תמונות ותשלילים של אריק. למרבה המזל, נמצאו הצילומים. בתו של אריק, קוקה שוואב העוזרת של זמר הפופ העולמי דיוויד בואי, הראתה לו את התצלום באחת הפעמים, והוא בחר בו כתצלום המאה של המגזין הגרמני Die Zeit ("הזמן") ב-1998, אז אמר בואי: "בעיניי התצלום הזה הוא הביטוי של אלימות והרס ששלטו בחלקים נרחבים של המאה ה-20. הטרגדיה הנוראה של אדם שמת לאחר שהחזיר לעצמו את חירותו שובר את הלב."

מוזלמן

מוזלמן (Muselmann) כינוי נפוץ בקרב אסירי מחנות הריכוז לציון מצבו של אסיר שעל סף המוות מחמת רעב, תשישות והשלמה עם גורלו. לכך הגיעו אסירים רבים זמן קצר לאחר בואם למחנה מתוך חוסר יכולת להסתגל, ואולי גם מתוך חוסר רצון לקבל עליהם את חומרות משטר המחנה. רבים מהם היו משכבת האינטליגנציה או אמידים, והגיעו מארצות שבהן עדיין שררה מידה מסויימת של רווחה וחופש. סוג אחר של מ' היו אסירים שההשפלה, הרעב, המאמץ הגופני והעונשים הגופניים הכניעו. רבים מהמוזלמן היו חולים שביקשו להסתיר את מחלתם, חששו לפנות לבית-החולים במחנה שממנו עלולים היו להילקח בסלקציה למוות. סימני היכר של המוזלמן היו העדר בשר על גופו ועור יבש צהוב מתוח על עצמותיו; מבט בוהה וחוסר מבע וחוסר יכולת לעמוד עמידה יציבה על הרגליים. המוזלמן היה נעשה אטום לנעשה סביבו, אפתי ולא מגיב. לאדם שהיה למוזלמן לא היה סיכוי לשרוד. הממונים הנאצים ראוהו כאסיר שאין חפץ בו, כי אין ביכולתו לעבוד ולעמוד בסדרי משטר המחנה. לרוב נרתעו האסירים ממגע עם מ', שדמותו עוררה חשש מפני מה שעלול או שעתיד לקרות לכמעט כול אחד מהם. אדם שהגיע לכלל "מוזלמאניות" לא החזיק מעמד יותר מכמה ימים או שבועות. אין יודעים בדיוק מהו מקור הכינוי מ', ויש סבורים כי מקורו בדמיון בין מ' ובין מוסלמי הכורע ונופל ארצה בתפילתו.

להרחבה: מוזלמן באתר יד ושם

https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%201667.pdf

עמדת צפייה (ויטרינה) של יוזף ריכטר

ההסברים מצפון לדרום - מימין לשמאל
שימו לב - אין התאמה בין מיקום ההסבר לרפליקה – יש להצמד למספר
הכתוב מתחת הרפליקה ומעל ההסבר

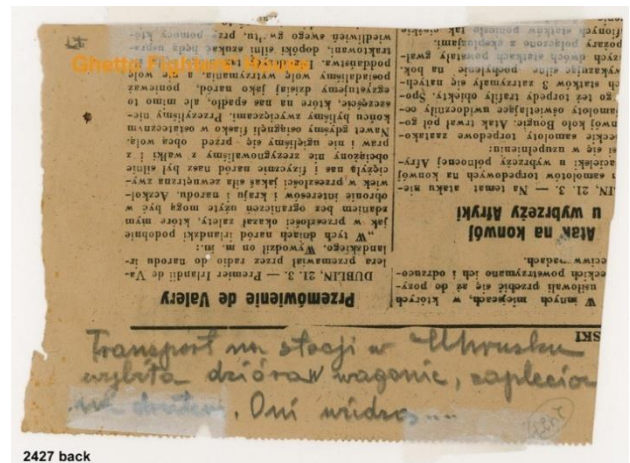
כתוב בתערוכה

הסבר

יוזף ריכטר
ארבעה רישומים מסביבות לובלין
והמחנות מיידאנק, סוביבור וטרווניקי 1943

כל שידוע על יוזף ריכטר הוא שחיה פולני, עובד רשת מסילות הברזל בארצו, שכנראה הצטרף לפרטיזנים הפולנים ונהרג. רישומו 18 במספר סה"כ, כולם מתוארכים ל-1943 - נרשמו בחלקם על גזירי עיתון שהופיע בלובלין. הם נמצאו לאחר המלחמה בעיר חלם (Chelm) שבפולין. לשם התגלגלו לאחר שנשמרו בידי איכר מן הסביבה שבידיו הפקידם. שם נמסרו למרים נוביץ', מקימת אוסף האמנות של בית לוחמי הגטאות, בשיטוטיה אחר עדויות ברישום לאחר המלחמה.

רפליקה 1

יוזף ריכטר, בתוך רכבת משא בצדו השני של נייר העיתון שעליו נעשה הרישום נכתב בעיפרון בפולנית: "טרנספורט בתחנת אוהרוסק (Uhrusk). חור פרוץ בחלון, מרושת בתיל. הם יודעים..."

רפליקה 2

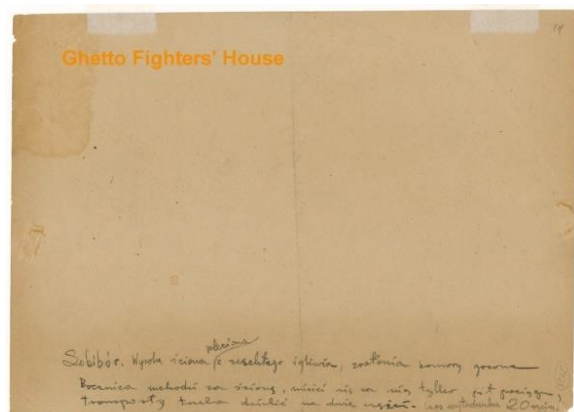
יוזף ריכטר, צוהר בקרון משא 1943 בצדו השני של נייר העיתון שעליו נעשה הרישום נכתב בעיפרון בפולנית: "צוהר בקרון. הם מבקשים מים. המשמר פוקח עין. אנו יושבים ברכבת על מסילה מקבילה. אני מצייר לאט על עיתון."

רפליקה 3 -

יוזף ריכטר, חלון בקרון נוסעים 1943
 בצדו האחורי של הרישום נכתב בעיפרון בפולנית: "רכבת מהולנד. הם לא יודעים כלום. קרונות פולמן, (Pullman) לוקסוס. בעוד שעה ימותו. אוהרוסק (Uhrusk).

רפליקה 4 -

יוזף ריכטר, סוביבור 1943
 יוזף ריכטר (Joseph Richter) סוביבור (Sobibor) בצדו השני של הרישום נכתב בעיפרון בפולנית: "מחנה סוביבור. קיר גבוה קלוע מזרדים יבשים מסתיר את תאי הגזים. מסילה צדדית נכנסת לאחורי הקיר. רק מחצית הרכבת מוסתרת על ידיו. את הטרנספורט צריך לחלק לשני חלקים. זמן הפריקה - 20 דקות".
 נרשם בסוביבור ב-1943.

לא יודעים כלום על יוזף ריכטר. האמנם?

כששיפצו את אולם המחנות והכניס לתערוכה את השולחן עם היצירות של ריכטר כתבו בתחקיר כך:

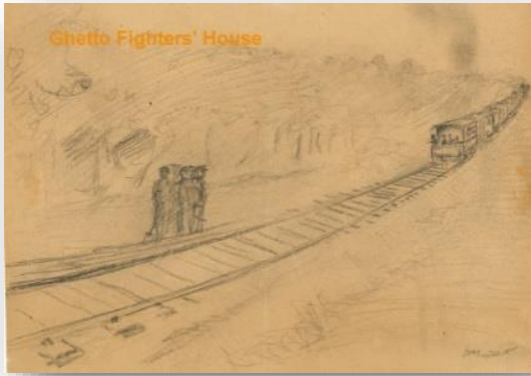
דבר אינו ידוע באופן ודאי על יוזף ריכטר. ההוכחה היחידה הידועה לנו על קיומו הם 18 הרישומים השמורים באוסף של בית לוחמי הגטאות, שהם אולי מסמך המקור החזותי החשוב ביותר בו. מהכיתוב שהוסיף בצד האחורי, ניתן להסיק כי היה פועל במערך הרכבות הפולני וכי בתוקף תפקידו זה היה עד ישיר ומיודע להליך הובלת היהודים ולרציחתם במחנות סוביבור ומיידאנק. מדברים שאמר הכפרי הפולני ששמר את הרישומים, בעת שמסר אותם שנים לאחר המלחמה לנציגת בית לוחמי הגטאות, עולה שריכטר הפקידם בידיו ב-1943, קודם שהצטרף לפרטיזנים הפולנים. ריכטר נהרג כנראה בקרב באותה שנה.

רישומיו, שהם עדות ראייה בזמן אמת, נעשו כולם ב-1943 על גזירי נייר עיתון מקומי ופיסות נייר מזדמנות. הם מוערים בתיאורים יוצאי דופן בדיוקם המילולי על שמתואר בהם ועל מיקומו של ריכטר עצמו ביחס למה שחולף מול עיניו. הם כנראה העדות היחידה הקיימת לתהליך קדם ההשמדה במחנות סוביבור ומיידאנק. במחנה סוביבור, שאת עשן המשרפות העולה ממנו רשם ריכטר מן החוץ, נרצחו כ-250,000 איש, רובם יהודים פולנים, אך גם יהודים מצרפת, גרמניה, אוסטריה ובמיוחד מהולנד, [כ-35,000]. ריכטר יודע לציין זאת בהארותיו המבחינות. ממחנה זה לא נותר שריד. הוא חוסל והשטח יושר בעקבות המרד שהיה בו ב-14 באוקטובר 1943.

ארבעה מתוך 18 רישומיו כלולים מעתה בתצוגת קבע בתערוכת המחנות. כל 18 הרישומים של יוזף ריכטר נמצאים בארכיון בית לוחמי הגטאות. ניתן להעלותם באתר האינטרנט של הארכיון תחת מילת החיפוש "יוסף ריכטר".

החיפוש אחר זהותו של יוזף ריכטר

לאחרונה נכתב מחקר המגלה פרטים חדשים על יוזף ריכטר את המאמר כתב יעקב חמיילבסקי, דוקטורנט במחלקה ללימודים אתניים במחלקה למדע המדינה באוניברסיטת מריה קירי סקלודובסקה. חמיילבסקי עובד במחלקת המחקר של מוזיאון מחנה מיידנק. הוא נמנה על קבוצת חוקרים פולנים שחיפשו מידע על ריכטר לקראת פתיחת תערוכה מצוירו במוזיאון מיידאנק בלובלין. התערוכה נפתחה בנובמבר 2017.

בין השאר הוא כותב:

בקטלוג המלווה את התערוכה נכתב: "ישנן מספר השערות לגבי זהותו של יוזף ריכטר. מתוכן ציוריו עולה כי ייתכן שבמהלך הכיבוש הועסק כפועל רכבת שהיה מעורב במודרניזציה של קו הרכבת דורוהוסק-חלם-לובלין". סביר להניח שהוא היה במקור מחלם. ייתכן שהוא השתייך לקבוצת העבודה של פולנים בעת המלחמה: קבוצת ה - "בודיינסט" (Baudienst),

שירות הבנייה הגרמני שניצל עובדי כפייה פולנים. ידוע גם שאחד הרישומים הוא דיוקן עצמי של ריכטר, העומד בקבוצת פועלים ומביט בטרנספורט של יהודים שהובאו לסוביבור. חלק גדול מהמידע, שהיה בתחילה השערה בלבד, אושר עם הזמן, אם כי אכן לצירוף מקרים הייתה השפעה ניכרת. החוקר מצא עדות של אזרח פולני בשם אלכסנדר פשקו. העדות ניתנה בישראל ביוני 1967. על פי עדותו, פשקו ורעייתו לאונרדה סייעו לריכטר בשנים 1944-1942 (בזיכרונותיו הוא קורא לו "יוזף רייכטר").

פשקו וריכטר הכירו לפני פרוץ המלחמה ושירתו יחד בצבא (כנראה היו בני אותו גיל). פשקו סיפר כי ריכטר הגיע מאיזור חלם, אך למרבה הצער החוקר לא הצליח לאמת ולמצוא מועד ותאריך לידתו של ריכטר.

פשקו סיפר שהצליח לארגן ניירות מזוייפים לריכטר כפולני בשם **זביגניב זפרזלסקי** "הוא קיבל מאיתנו בגדים, וזו הייתה אשתי שטיפלה בבגדים שלו ובתחתונים", כך כתב בעדותו.

הזהות החדשה בשילוב עם מראהו הטוב וידיעת השפה הפולנית גרמו לריכטר להתגייס לבודיינסט. כך כתב פשקו על המחלקה שלו:

"יוזף ריכטר עבד במסילות הברזל בחטיבות הפועלים, בהתאם למחוזות שאליהם שלחו אותו. הוא היה בטרונניקוב קרסניסטב, ובפיאסקי. לאחרונה עבד בסוביבור. [...] הוא עבד כפולני [...] והיה מופיע אצלי מדי פעם".

לדברי פשקו, ריכטר אימץ טקטיקה שונה מזו של יהודים רבים. בעוד רוב יהודים חיפשו מקום מסתור, אסטרטגיית ההישרדות של ריכטר הייתה להשתלב בקהילה הפולנית, מהלך שהיה מסוכן וככל הנראה הוביל בסופו של דבר למותו. אין כל מידע היכן לא חזר אליו ב-1944, אז הוא כנראה מת". לדברי החוקר, מי שפגש את מרים נוביץ' סיפר לה כי האמן התגייס ליחידת פרטיזנים ומת בהתכתשות. קרוב לוודאי שאף אחד מבני משפחתו של ריכטר לא שרד את המלחמה.

הדו"ח של פשקו שופך אור חדש על דמותו של ריכטר שיצירותיו הן עדות יוצאת דופן לשואה, עם זאת, יש עדיין ספקות רבים: היכן ומתי נולד ריכטר? מה קרה לו בזמן הכיבוש? האם שרד את המלחמה, ואם לא – באילו נסיבות מת? משפחת פשקו מעולם לא זכתה בהכרה כחסידי אומות העולם.

ריכטר היה גם עד וגם מתעד של שואת אחיו, והעביר את הסצנות שנצפו לפיסות נייר, דבר שאושר גם בעדותו של פסקו: "הוא צייר דברים דוקומנטריים על כל מה שהיה איתו. כשהיה לו נייר הוא צייר על נייר, כשהיה לו עיתון, הוא צייר על העיתון". על פי תיאורו של הפולני, הוא היה צייר בהשכלתו, מה שמסביר את כישורי הרישום המקצועיים שלו. בחומרים שמצא פרופ' דריוש ליביונקה בבית לוחמי הגטאות, יש פתק בכתב יד שממנו עולה כי ריכטר היה צלם מקצועי. הסקיצות האחרונות שלו נוצרו בסוביבור.

בכל פעם שהגיע ריכטר לביתו של פשקו היה משאיר את רישומיו לשמירה. פשקו החזיק את היצירות אצלו גם לאחר המלחמה. מרים נוביץ', שעבדה בבית לוחמי הגטאות קבלה את היצירות לידיה. לימים, סיפרה נוביץ' כיצד השיגה את הרישומים. בהזדמנויות שונות הציגה שתי גרסאות שונות לדרך השגת הרישומים של ריכטר. בגרסה האחת סיפרה כי במהלך שהותה בפולין היא פגשה פולני אלמוני המתגורר סמוך לחלם, שמסר לה את הסקיצות של ריכטר. האם זה יכול להיות שזה פשקו? יתכן אך אין לנו מידע על כך. הגרסה השנייה לקוחה מהקטלוג שהכינה מרים נוביץ' לתערוכת יצירותיו של ריכטר בבית לוחמי הגטאות ב-1974. בקטלוג בשפה האנגלית ציינה נוביץ' כי הרישומים נמסרו על ידי משפחתו של **מקס גרודוס***. אין מידע על גרודוס וכיצד הגיעו לרשותם הרישומים. העובדה היא ש-18 הסקיצות של ריכטר מצויות באוסף ארכיון האומנות של בית לוחמי הגטאות.

את המאמר כולו ניתן לקרוא באתר האינטרנט של מחנה מיידאנך בקישור:

[Rediscovered – the fate of Józef Richter during the occupation \(majdanek.eu\)](https://majdanek.eu/Rediscovered-the-fate-of-Jozef-Richter-during-the-occupation)

* מענין לציין שיש הבדל בין הקטלוג בעברית לקטלוג באנגלית. שניהם נכתבו לאותה התערוכה בבית לוחמי הגטאות ב-1974. בקטלוג באנגלית מוזכר שהרישומים נמסרו למוזיאון ע"י מקס גרודוס ואילו בעברית אין איזכור לדרך הגעת הרישומים לארכיון המוזיאון. את שני הקטלוגים – באנגלית ובעברית כתבה מרים נוביץ'

הרחבה על תערוכת ריכטר בנספחים ע' 41

נספחים

הרחבה על הפורט ה-7

קטעים מתורגמים מהספר: "דעראומקום פאן דער יידישער קאוונע" - "חורבן קובנה היהודית" בעריכת יוסף גאר, מינכן 1948. תרגום: דר. אתי זילבר. המקור באידיש נמצא בספריית בית לוחמי הגוטאות

הספר המלא בתרגום לאנגלית בקישור -

<https://www.jewishgen.org/yizkor/kaunas2/Kaunas2.html>

פרק ה' - הרג נורא בפורט השביעי

עמוד 40:

"בזמן המעצר ההמוני של תושבי קובנה, הפרטיזנים הליטאים (LAF) לכדו כ-10-12 אלף יהודים. כאמור, היהודים שנעצרו היו מעיירות שונות שנאספו, והועברו למבצר ה-7 (הפורט בשביעי), שנמצא בסמוך לפרבר קובנה של "הגבעה הירוקה".

[...] "רק יהודים בודדים הצליחו לצאת מהגהינום הזה, באמצעות שוחד וסוג אחר של הסדרים. כל השאר, שביניהם היו בעיקר גברים ופחות נשים וילדים, נותרו עצורים במצודה. הנשים והילדים נכלאו בפתחי המבצר, והגברים הוחזקו מתחת לשמים הפתוחים.

[...] "לקראת ההוצאות להורג ההמוניות, הטרור במצודה היה אכזרי. על ה'חטא' הקטן ביותר הם נורו במקום, ללא אזהרה על ידי הפרטיזנים הליטאים ששמרו על היהודים שנעצרו".

עמוד 41:

"הגברים הוחזקו בחום הנורא, תחת קרני השמש הבווערות במהלך אותם ימים רבים ואינסופיים. הם שכבו ללא תנועה ולא הורשו לדבר ביניהם מילה. אם מישהו מהגברים הרים את ראשו, או אם יזוז כדי להרגיש יותר נוח, הפרטיזנים שהיו בסיוור במקום זה מיד יתחילו לירות במקלעים שלהם. לא היה אזכור לאוכל בימים הראשונים. העצורים נמקו לטיפת מים. חלקם מצאו הזדמנות לשתות מנחל סמוך, אבל הפרטיזנים היו יורים בהם בדרכם חזרה, ואמרו שזה בגלל הניסיון לברוח".

[...] "כדי להפוך את השבוע לאכזרי וסדיסטי יותר עבור האסירים היהודים, הם היו משתכרים באופן שיטתי. חיילים רבים היו כמעט תמיד במצב שיכרות".

[...] "חשבון נורא בנפרד היה המצב של הצעירות. עם רדת הלילה, הפרטיזנים הליטאים השיכורים החלו לתפוס נשים ונערות יהודיות, גררו אותן, אנסו אותן וירו בהן למוות. הבהלה בקרב הנשים הגיעה לשמיים. רבות מהנשים הקורבנות איבדו את עשתונותיהן מההלם. הסצנות המזוועות הללו התרחשו במשך כמה לילות. עשרות נערות וצעירות יהודיות נאנסו ונורו במהלך אורגיות הלילה הללו על ידי הנבלות הליטאיות הפראיות.

כדי להפוך את עצמן לבלתי רצויות לעין הפרטיזנית, היו הנשים והנערות היפות והצעירות יותר מורחות את פניהן בבוץ וכו'. אולם זה לא הרתיע את הסדיסטים דמויי החיה ממעשיהם הפליליים, ומסבלן הנורא של הבנות היהודיות שנאנסו. נהפוך הוא, הנאתם של הסדיסטים הפכה גדולה יותר. היו אפילו מקרים שהנערות הצעירות נאנסו יחד עם אימהותיהן".

[...] "מפקד קובנה הליטאי דאז, פלקובניק בובליס, הגיע לבקר בפורט השביעי ונתן את ההנחיות הנדרשות לשומרים בעצמו".

[...] "יום אחד הזמין מבחר מאותם גברים יהודים ששירתו כמתנדבים בצבא הליטאי. כ-70 צעירים יהודים ששירתו כמתנדבים בצבא הליטאי, נבחרו מבין הגברים האחרים ונכלאו במארז נפרד. יהודים אלה נאלצו לשיר ולרקוד למען השומרים השיכורים, שבזמנים שונים פיקחו עליהם. מאוחר יותר הם הועברו לכלא המרכזי בקובנה ולאחר זמן מה נרצחו. רק מעטים מהם ניצלו באמצעים שונים, ומבית הכלא הצליחו אז לצאת אל משפחותיהם".

עמוד 42:

"עדים לרציחות הנוראיות במבצר ה-7 מסרו עדות לעובדה הבלתי ניתנת להפרכה של הצעקה לשמיים: במקביל להחזקת השבויים במצודה, התקיים משחק כדורסל בקובנה, בין קבוצה של הצבא הגרמני לקבוצה מהרוצחים הליטאים. הליטאים היו מומחים גדולים בספורט הזה ובמשך זמן מה היו אלופי הכדורסל באירופה, והם נצחו את הגרמנים במשחק. כ"פרס" קיבל כל שחקן מהקבוצה הליטאית המנצח קיבל זכות לירות בתריסר יהודים בפורט השביעי. קצין ליטאי צמא דם בשם קירקילה ניצל את ההזדמנות וירה בהזדמנות הזו במאות יהודים. מעונה על ידי מצפוננו, הוא התאבד כמה ימים לאחר מכן." (ההדגשה שלי, רון)

[...] "בראשית יולי 1941, ברגע שהשבויים הסובייטים סיימו להכין את קברי האחים, נורו הגברים היהודים שנעצרו במכונות ירייה". כ 8,000 – 9,000 יהודים נרצחו.

[...] "לפני רצח הגברים הועברו הנשים והילדים היהודיים מהמבצר (הפורט) ה-7 למבצר (הפורט) ה-9 שנמצא 4-5 ק"מ מסלבודקה, פרבר של העיר קובנה, (שם היה גטו קובנה). לאחר זמן קצר נתנו לרוב הנשים והילדים ללכת לגטו, שם חיכה להם מבול של גזל ורדיפות".

[...] "ושוב, יש להדגיש כאן, כי במהלך מרחץ הדמים העצום במבצר ה-7 הליטאים לא רק ביצעו את הטבח, אלא היו מארגני הרציחות ההמוניות יחד עם הגסטפו. עובדה מחרידה זו התרחשה לא רק בקובנה, אלא גם במקומות רבים במחוזות הליטאים שבהם רצחו ההיטלראיים את היהודים התושבים ללא כל גזירה מהגסטפו. לדורות הבאים, התנהגו זו תישאר כאות של בושה בהיסטוריה של העם הליטאי, שבניו ובנותיו היו חלק מדפוס התנהגות נורא ומבייש כל כך".

עמוד 43:

"היהודים ברחבי העולם, ובמיוחד יהודי ליטא, לנצח יזכרו את הרציחות המבישות והמחרידות הללו מצד הליטאים, שידם הייתה ברצח הנורא של הקדושים התמימים שלנו".

על המתעד הפולני קאז'ימיר סאקוביץ

סאקוביץ', עתונאי פולני, שהתגורר קרוב לפונאר והיה עד לפעולות הרצח ההמוני. מ-11 ביולי 1941 ועד נובמבר 1943, כתב יומן מצמרר בו תעד מדי יום את אשר ראה. ביולי 1944 בדרכו על אופניו מווילנה לפונאר נורה וכעבור ימים אחדים נפטר. לא ברור מי היו היורים. חלקים מהיומן המקורי נמצאו לאחר המלחמה. הקטעים אותם כתב אחרי נובמבר 1943 לא נמצאו. הרצח המשיך עד יולי 1944, עם שחרור האיזור בידי הצבא האדום.

סאקוביץ' כתב על דפים בודדים שונים וטמן אותם בבקבוקים בגינתו. לאחר המלחמה נמצא החומר והוא שמור היום בחלקו בארכיון המרכזי בליטא, ובחלקו במוזיאון היהודי הממשלתי שם. ד"ר רחל מרגוליס, שניהלה את המחלקה ההיסטורית במוזיאון היהודי, השיגה את כתב היד בקשיים מרובים. רשויות ליטאיות לא נלהבו לרעיון שחלקם של הליטאים ברצח יהודים ואחרים ייוודע בכל בהמיותו - ודב ברגמן, ניצול מווילנה, תירגם אותו מפולנית לעברית והוסיף הערות מעטות. הספר יצא לאור בהוצאה פרטית.

זוהי עדות מצמררת ומזעזעת דווקא משום שהיא כתובה ביובש, בידי משקיף מן הצד, אדם משכיל, דתי ככל הנראה. ביתו עמד ליד הכניסה לאתר הרצח שהוקף בגדרות תיל, והוא ראה את הקרונות והמשאיות הטעונים אדם, ולעתים את האנשים המתנהלים ברגל, חולפים ליד ביתו ואחר כך יכול היה לראות דרך הגדרות והעצים חלק מן המתרחש ולשמוע את היריות והזעקות, ולעתים אף להיתקל במנסים לברוח. הוא כתב בקיצור ובדקדקנות את מספרי הרישוי של המשאיות, תיאר את בגדי הרוצחים, את לבושם ואחר כך את עירומם של הנרצחים. הוא תיחקר שכנים, שוחח עם עובדי הרכבת, עם איכרים שקנו מן הרוצחים הליטאים את בגדי הנרצחים וחפציהם, ואף עם הרוצחים עצמם שחזרו, שיכורים לעתים קרובות, מן הבורות.

נראה שלפעמים יכול היה להתקרב אל מקום הרצח ממש והוא ראה, ותיאר באיפוק רב, כאילו שיתוק רגשי תקף אותו, מחזות זוועה: החל בילדים רכים הנקרעים מידי אמותיהם המנסות לגונן עליהם בגופן או להחביאם בערמות הבגדים, אך הם נזרקים חיים לבור מבלי שיטרחו לירות בהם, ועד כלבה האוכלת מן הגופות באין מפריע, ועם הזמן וההרג המתמשך עולה סירחון איום מן המקום, ענני זבובים וציפורים מעליו, ומהבורות מציצות רגליים ללא הבשר, גולגולות, חלקי בגדים".

ככל הידוע זהו היומן היחיד שיש בידינו, שנכתב בידי לא-יהודי שהיה קרוב כל כך למקום רצח שיטתי, ותיעד אותו לאורך זמן ממושך כל כך. המחבר סיכן עצמו בכתיבה שהפלילה את כל הנוגעים בדבר, לא מתוך חמלה כלפי הקורבנות אלא כעיתונאי הרואה את העולם מתהפך מול עיניו, ויש להניח שקיווה לפרסם את הדברים לאחר המלחמה. כ-100 אלף נפש עברו על פניו, רובם יהודים, אך גם כ-20 אלף פולנים - כמרים ונזירות ומתנגדי המשטר, ועוד כ-10 אלפים קומוניסטים ליטאים ומשתמטים משירות לגרמנים, צוענים, שבויים סובייטים וגם נשים וילדים של קצינים סובייטים, ואסירים פוליטיים שהובאו מארצות שונות.

לסאקביץ' לא היה שום קשר ליהודים, כיחידים או כקהילה, ומשום כך לא בא להזהיר אותם ולא גילה להם את האמת המרה והנוראה, שנודעה לו למן הרגע הראשון לרצח. הרצח ההמוני של יהודים החל בליטא, עם פלישת גרמניה לשטחי ברית המועצות, ויהודי וילנה שלייד פונאר קיוו שהנלקחים מן העיר, ומספטמבר מן הגטו, במאותיהם ואחר כך באלפיהם, חיים ועובדים במקום אחר, ומערכת ההונאה הגרמנית עשתה הכל כדי לטפח תקוות שווא זו.

כמה דברים שכתב:

"11 ביולי. מזג האוויר די יפה. חמים בחוץ, עננים לבנים בשמיים ורוח קלה נושבת. מכיוון היער נשמעות יריות. כנראה מדובר באימונים. הירי החל בשעה ארבע אחר הצהריים. אחר כך נודע לי שיהודים רבים הובלו ליער על הגרודזינקה [הכביש לגרודנו] ואחר כך ירו בהם. זה היה היום הראשון של הוצאות להורג. הרגשה מדכאה. הירי נפסק סביב השעה שמונה בערב. בשביל הגרמנים 300 יהודים זה 300 אויבי האנושות. בשביל הליטאים 300 יהודים זה 300 זוגות נעליים, מכנסיים ובגדים".

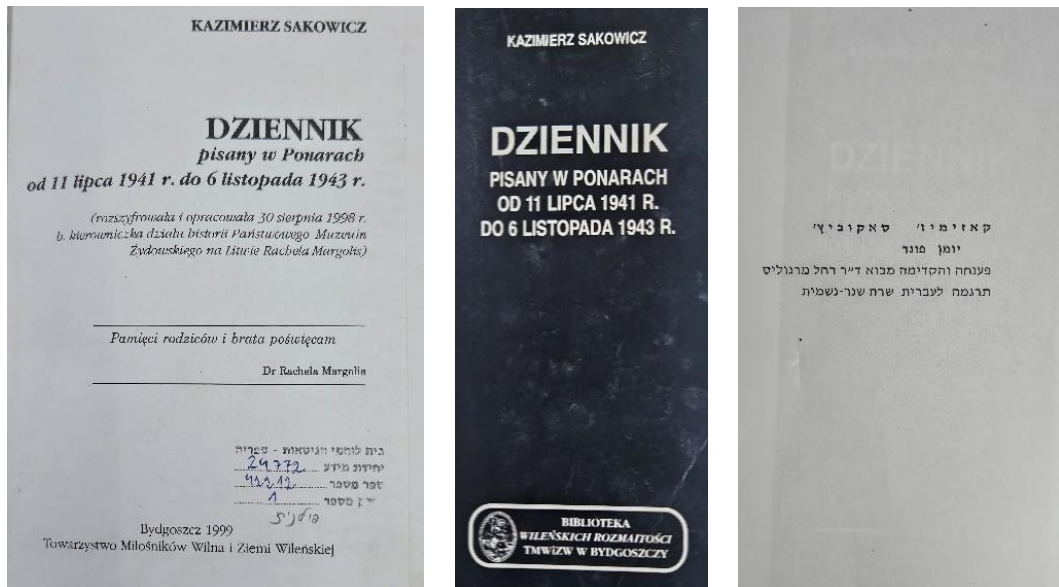
[...]

"שבת, 23 באוגוסט. מזג האוויר נהדר. השעה 8:30 בבוקר. האוטובוס חזר מווילנה. הפעם היו בו כמה ליטאים, ונדמה לי שגם 12 יהודיות צעירות. האוטובוס פנה מהכביש ליער. שמעתי אנחות ובכי נורא ואיום. אחרי רגע נשמע צרור וכמה יריות בודדות. אחרי זה השתרר שקט. בשעה 9:30 יצא האוטובוס ללא הנשים, לכיוון וילנה. ב-11 באוגוסט הגיעו במכונית פרטית שתי 'גבירות' ליטאיות משועשעות, בחברת אדון, לטיול. הן באו לראות את ההוצאות להורג וליהנות. אחרי היריות ראיתי אותם חוזרים. לא ראיתי עצב על פניהם".

התרגום המלא בעברית של שרה שנר באתר הארכיון עם הקדמה שכתבה רחל מרגוליס:

https://infocenters.co.il/gfh_intra/pdf_viewer.asp?lang=HEB&dlang=HEB&module=search&page=pdf_viewer&rsvr=4@4&param=%3Cwords%3E%D7%99%D7%95%D7%9E%D7%9F!35;@%D7%A4%D7%95%D7%A0%D7%A8%3C/%3E%3Cpdf_path%3Emultimedia/Files/Idea/%D7%A0%D7%9B%D7%A0%D7%A1%20004962.pdf%3C/%3E%3Cbook_id%3E25444%3C/%3E&param2=&site=gfh

התרגום והספר בפולנית נמצאים בספריית בית לוחמי הגטאות:

באתר הארכיון של בית לוחמי הגטאות כתוב - תרגום מודפס של "יומן פונר" מפולנית לעברית. התרגום נערך על ידי שרה שרר.

העתונאי הפולני קז'ימז' סקוביץ (Kazimierz Sakowicz) 'שהתגורר בכפר פונאר ליד וילנה (Vilnius; Vilna) רשם ביומנו (11/7/1941 - 6/11/1943) את אשר ראה במו עיניו ושמע מפי אחרים על הרג יהודי וילנה בגיא ההריגה פונאר, על ניסיון בריחה של אסירים ומותם בשדה מוקשים ועל אחד עשר יהודים שנמלטו והצטרפו לפרטיזנקה ביער רודניקי. (Rudniki; Rudninkai)

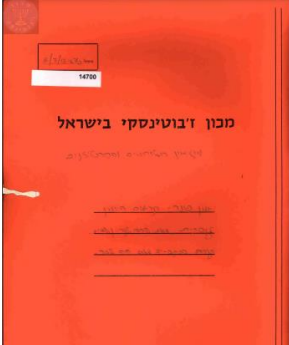
היומן המקורי נמצא בארכיון הלאומי בוילנה. היומן פורסם בישראל בכתב העת "זמנים", רבעון של בית הספר להיסטוריה של אוניברסיטת תל אביב, מס' 12. ד"ר יצחק ארד תרגם את היומן לרוסית, ערך אותו לדבריו בסדר דברים נכון והוסיף מבוא לכל ארוע וארוע.

הקישור לתרגומה של שרה שרר באתר הארכיון של בלה"ג:

https://infocenters.co.il/gfh_intra/notebook.asp?lang=HEB&dlang=HEB&module=search&page=criteria&rsvr=4&param=%3Crsrv_ser%3E@@4@@3@@6@@2@@15@@5@@7@@1@@12@@14%3C/%3E%3Csearch_type%3Eglobal%3C/%3E%3Ccuppernav%3Esimple%3C/%3E%3Cdlang%3EHEB%3C/%3E%3Cnrsrv%3EY%3C/%3E%3Csort%3ERE@A%3C/%3E%3Cdispq%3E1z3z%D7%99%D7%95%D7%9E%D7%9F%20%D7%A4%D7%95%D7%A0%D7%A8%3C/%3E%3Ces_query_reuse_id%3E7%3C/%3E%3Cquantity%3E10%3C/%3E%3Cstart_entry%3E1%3C/%3E%3Cnum_of_items%3E29307%3C/%3E%3Cquery_index%3E@global%3C/%3E%3Cthumb%3E0%3C/%3E%3Csmode%3Edts%3C/%3E%3Cnob%3E-1%3C/%3E%3Cfirst_item%3E1%3C/%3E%3Cbook_id%3E25444%3C/%3E%3Cview%3Erecords%3C/%3E&param2=%3Cnrv%3E11%3C/%3E%3Csearch_type%3Eglobal%3C/%3E&site=gfh

בארכיון מכון ז'בוטינסקי יש את תרגומה של שרה שנר בהערות של חיה לזר:

<https://www.jabotinsky.org/%D7%90%D7%A8%D7%9B%D7%99%D7%95%D7%9F/%D7%97%D7%99%D7%A4%D7%95%D7%A9-%D7%A4%D7%A9%D7%95%D7%98/%D7%A4%D7%A8%D7%99%D7%98-%D7%90%D7%A8%D7%9B%D7%99%D7%95%D7%9F/?itemId=14700>

ה PDF של מכון ז'בוטינסקי לתרגום:

https://www.infocenters.co.il/jabo/jabo_multimedia/k7a/14700.pdf

כתב העת זמנים – 12, קיץ:

<https://www.jstor.org/stable/23434459>

פרטים נוספים על קז'ימיז' סאקוביץ'. איגוד יוצאי וילנה בישראל:

<https://www.vilna.co.il/%D7%94%D7%99%D7%A1%D7%98%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%94-%D7%95%D7%9E%D7%95%D7%A8%D7%A9%D7%AA/%D7%90%D7%99%D7%A9%D7%99%D7%9D-%D7%9D/%D7%90%D7%99%D7%A9%D7%99%D7%9D-%D7%91%D7%9E%D7%9C%D7%97%D7%9E%D7%94/%D7%A7%D7%96%D7%99%D7%9E%D7%99%D7%96-%D7%A1%D7%A7%D7%95%D7%91%D7%99%D7%A5>

וביד ושם:

<https://www.yadvashem.org/he/vilna/during/german-occupation/ponary.html>

יוזף ריכטר

תערוכת יוזף ריכטר בבית לוחמי בגטאות במרץ 1974.
שם התערוכה: הדרך למחנה ההשמדה סוביבור, רישומים של יוזף ריכטר

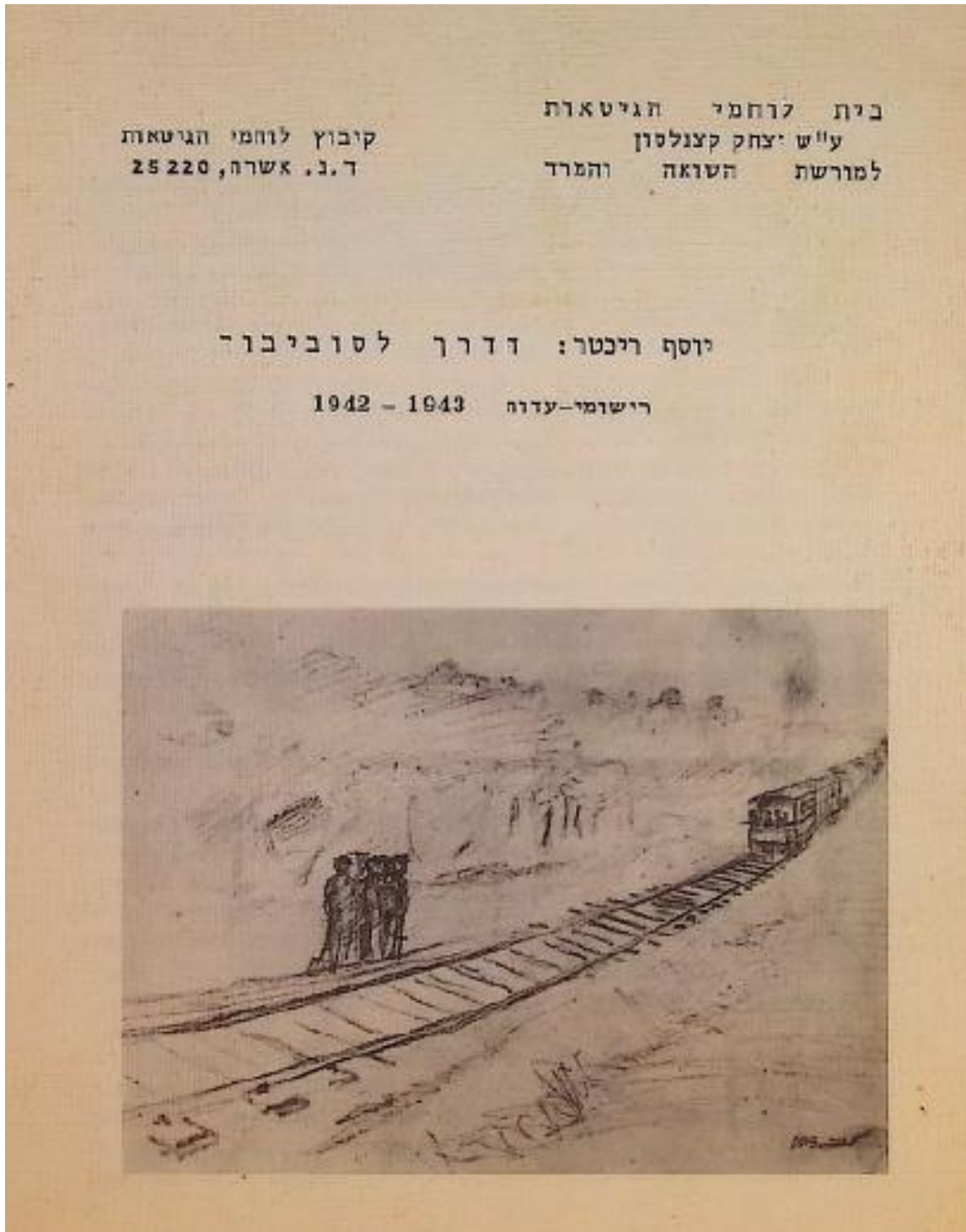
הסברים על רישומיו של יוזף ריכטר מתוך קטלוג התערוכה בבית לוחמי הגטאות,
1974. כל הרישומים באתר הארכיון.

כתבה: מרים נוביץ

הקטלוג המלא בארכיון בית לוחמי הגטאות

הקישור:

https://infocenters.co.il/gfh_intra/pdf_viewer.asp?lang=HEB&dlang=HEB&module=search&page=pdf_viewer&rsvr=4&param=%3Cwords%3E%D7%A8%D7%99%D7%9B%D7%98%D7%A8!35;@%D7%99%D7%95%D7%96%D7%A3%3C/%3E%3Cpdf_path%3Emultimedia/Files/Idea/%D7%A0%D7%9B%D7%A0%D7%A1%20044241.pdf%3C/%3E%3Cbook_id%3E161993%3C/%3E&param2=&site=gfh

1. דיוקן של גבר
ציור בעפרון על פיסת עתון פולני (16.5 x 11.5 ס"מ). למטה מ-
ימין חתום: לובלין י.ר. 1943. בצד השני כתוב בעפרון בפולנית:
"יהודי הרוג בתחנת-הרכבת המסחרית בלובלין (ברח מטרנספורט)".
2. צוהר בקרון משא
ציור בעפרון על פיסת עתון פולני (16 x 14 ס"מ). בצד השני כתוב
בעפרון בפולנית: "צוהר בקרון. הם מבקשים מים. המשמר פוקח עין,
אנו יושבים ברכבת על מסילה מקבילה. אני מצייר לאט על עתון".
3. חלון בקרון נוסעים
ציור בעפרון על פיסת עתון פולני (12 x 7 ס"מ). למטה משמאל
חתום: י.ר. בצד השני כתוב בעפרון בפולנית: "רכבת מהולנד. הם
לא יודעים כלום. קרונות פולמן, לוקסוס, בעוד שעה ימותו.
אוהרוסק" (אוהרוסק - או וולת אורוסקה - תחנת-רכבת לא רחוק
מסוביבור).
הגירוש ממחנה מעבר ווסטרבורק (הולנד) לסוביבור החחיל באביב
1943. הרכבת הראשונה יצאה ב-2 במארס 1943 עם 1105 מנורשים
והאחרונה בחודש יולי 1943. העתון שבו השתמש הצייר נושא את
התאריך של 11 ביולי. סך הכל היו 19 רכבות. מספרם הכללי של
המנורשים מהולנד לסוביבור 34.313.
4. בחור רכבת משא
ציור בעפרון על פיסת עתון פולני (9.5 x 13 ס"מ). למטה מימין
חתום: י.ר. 43. בצד השני כתוב בעפרון בפולנית: "טרנספורט ב-
תחנת אוהרוסק. חור פרוץ בקרון, מרושת בחיל, הם יודעים...".
5. במסילה לסוביבור
ציור בעפרון על דף-מחברת דהוי (15 x 18 ס"מ). למטה מימין
אוהרוסק 43 י.ר. בצד השני כתוב בעפרון בפולנית: "יד שנשארה
מונחת על המסילה לאחר עבור הטרנספורט לסוביבור".
6. בריחה מטרנספורט
ציור בעפרון על דף-מחברת דהוי (15 x 18.5 ס"מ). למטה מימין
חתום: י.ר. 43. בצד השני כתוב בעפרון בפולנית: "יער על-גוד
סוביבור - בריחה מטרנספורט. בקרון האחרון יש מקלע, היער אינו
עבות".

7. יהודיה שברחה
 ציור בעפרון על דף-מחברת דהוי (15 × 18.5 ס"מ). למטה מימין
 חתום: י.ר. 43. בצד השני כתוב בעפרון בפולנית: "אוחה יהודיה
 שברחה - ידה שבורה - כבר לא בחיים".
8. בתחנת אוהרוסק
 ציור בעפרון על דף-מחברת דהוי (15 × 18.5 ס"מ). למטה מימין
 חתום: י.ר. אוהרוסק 1943. בצד השני כתוב בעפרון בפולנית:
 "בתחנת אוהרוסק ברחת יהודיה זקנה, ירה הימנית היחה שבורה.
 אנשי משמר הגבול הגרמני (אוסטרים) לא רצו לגמור אותה. עשו זאת
 השוטרים האוקראינים. אחר כורה קבר ליד המסילה, השני ממתין
 כדי לירות בה. היא מבקשת: "לפחות כוסית וודקה...".
9. בדרך האחרונה
 ציור בעפרון על דף-מחברת דהוי (15 × 18.5 ס"מ). למטה מימין
 חתום: י.ר. 1942. בצד השני כתוב בעפרון בפולנית: "משפחה
 יהודית מוסעת בעגלה לבית-הקברות בקראסניסטוב לשם הוצאה
 להורג".
10. בדרך לסוביבור
 ציור בעפרון על דף-מחברת דהוי (15 × 18.5 ס"מ). למטה מימין
 חתום: טראבניקי 1943 י.ר. בצד השני כתוב בעפרון בפולנית:
 "בדרך לסוביבור. יהודיות מצרפת עם ילדים, ממיינות תפוחי-אדמה.
 מחנה ליד התחנת ראיתי מהחלון".
11. רמות של אסיר
 ציור בעפרון על דף-מחברת דהוי (15 × 18.5 ס"מ). למטה מימין
 חתום: י.ר. 43. בצד השני כתוב בעפרון בפולנית: "יהודי מצרפת
 יואכים לארל שהובא לעבודה בטרבניק קיבוץ בבתיים אוכל. השומרים
 האוקראיניים היו שיכורים".
12. היהודיה הגוססת
 ציור בעפרון על דף-מחברת דהוי (15 × 18.5 ס"מ). למטה מימין
 חתום: י.ר. 43. בצד השני כתוב בעפרון בפולנית: "יער סטולנו,
 ילדים אוקראיניים סמתינים ליד יהודיה גוססת, כדי אחר-כך לשדדה.
 הטרנספורט היה כנראה מיבאלורוסיה, יהודים קפצו ביער".

13. רכבת-גירוש בדרך לסוביבור

ציור בעפרון על נייר לבן (20 × 18.5 ס"מ). למטה מימין חתום: י.ר. 1943. בצד השני כתוב בעפרון בפולנית: "טרנספורט גטע לסוביבור, אנו עומדים על-יד המסילה במדים של עונדי-רכבה עם אוזם ומכשירים אחרים, אנו עומדים ללא נוע ובמקום נראה לעין, שוק לא יחשבו אותנו ליהודים הקופצים מהרכבת. ביקע עשן המדורות עם הגוזיות. זהו יער סעבר לסטולנו".

14. סוביבור

ציור בעפרון ובפסטל על נייר לבן (20 × 18.5 ס"מ). למטה מימין חתום: סוביבור 1943 י.ר. בצד השני כתוב בעפרון בפולנית: "סוביבור. קיר גבוה קלוע מזרדים יבשים מסתיר את תאי הגזים. מסילה צודית נכנסת לאחורי הקיר, רק מחצית הרכבה מוסחרת על-ידי. את הטרנספורטים צריח לחלק לשני חלקים זק הפריקה 20 רקה".

15. קבוצת אסירים

ציור בעפרון על פיסת מודעה גרמנית בצבע סגול (12 × 29 ס"מ). למטה מימין חתום: סוביבור י.ר. 1943. בצד השני כתוב בעפרון בפולנית: "יהודים מהכים לוכבת מחאלם הובאו מהמתנה על-ידי אוקראיני ו-ס"ס לאיסוף חבילות".

16. כחנת לובלין

ציור בעפרון על קרטון (25 × 23 ס"מ). למטה מימין חתום: י.ר. 1943. הצד השני כתוב בעפרון בפולנית: "לובלין. כאן הועברו היזורים מהמטאיות לקרונה-משא (או אולי לחפץ?)".

17. מטראות הגירוש

ציור עפרון על פיסת מודעה בשפה הפולנית (18 × 25 ס"מ). למטה מימין חתום: י.ר. 43. בצד השני כתוב בעפרון בפולנית: "קבוצת יהודיות צעירות מוסעת מהגוטו במיאסקי לכיוון טרבניק. הטמפרטורה עד 10-צ".

18. בדרך למיודאנק

ציור בעפרון על פיסת מודעה בשפה הפולנית (18 × 28.5 ס"מ). למטה מימין חתום: י.ר. 1943. בצד השני כתוב בעפרון בפולנית: "ליבלין. יהודים מובלים ממחנה עבודה ליד הקסקטי, למיודאנק. כל מאה מטר מוצב מקלע".